

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt in februari, juni en oktober.

Hoofredactie
Zonneke Matthée

Redactie
drs. Marije Groos
drs. Marijke Huisman
drs. Vilan van de Loo
Zonneke Matthée
drs. Dorien van Stiphout
drs. Hillie van de Streek

Redactie-adres
Schokkerwerf 1
2317 DM Leiden
Tel./fax 071-5215873

Lidmaatschap/abbonement
VVG, p/a IIAV, Obioplein 4, 1094 RB Amsterdam
Tel. 020-6651318 (fax 020-6655812)

Contributie 1997:
f 35,00 per jaar (studentlid, o/v collegekaartnummer)
f 50,00 per jaar (lid)
Leden ontvangen het VVG-blad automatisch en hebben stemrecht in de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering. Abonnee f 30,-; Instellingen f 40,-.
Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG giro-nummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro.
Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.

Inleverdata kopij:
15 april, 1 augustus en 1 december
Auteurs worden verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie.
De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: 071-5215873

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

voorzitter
dr. Maria Grever
Tel. wk. KUN 024-3615761 (fax 024-3612807) Email: M.Grever@let.kun.nl

1e secretaris
drs. Ellen de Dreu
Tel. wk. 030-2536476

2e secretaris
drs. Marianne Boere
Tel. wk. IIAV 020-6651318

Penningmeester
Evelien Rijsbosch
Tel. wk. IIAV 020-6650820

drs. Esther Captain
Tel. wk. 030-2538231

drs. Anneke Linders
Tel. 020-6723263

Raad van Aanbeveling van de VVG
prof.dr. Piet Blaas (EUR)
prof.dr. Hans Blom (UvA en RIOD)
prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
prof.dr. Willy Jansen (KUN)
prof.dr. Paul Klep (KUN)
prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH
dr. Berteke Waaldijk
Hofstedeweg 46
1111 SH Diemen
Tel. wk. UU 030-2536151

Correspondentieadres VVG
p/a IIAV
Obioplein 4
1094 RB Amsterdam
Tel. 020-6651318 (fax 020-6655812)
Informatie op Internet: <http://www.let.ruu.nl/hist/info/VVG/>

ISSN 1382-3914

Lay-out: E. van Dusseldorp

Druk: Zet & Print, Naarden

Historisch Machtblad Het geval Frans S.

Een van de merkwaardigste kanten aan de mannenheerschappij in de geschiedwetenschap is dat die zo vanzelfsprekend wordt gevonden. Publicaties van *historicae* worden met enige regelmaat en dan met grote gretigheid als onwetenschappelijk afgedaan. Het blijkt een belangrijke oorzaak van de masculiene historische beeldvorming. Dit is helaas een historisch feit.

Zo werd in het Historisch Nieuwsblad - het blad dat de historische feiten hoog in het vaandel heeft staan - onlangs een promovenda beschouwd als slachtoffer van de 'gekke koeienziekte' BSE. Pardon? Jazeker, slachtoffer van de Braidotti-Scott-Epidemie. Een gevaarlijke ziekte, op gang gebracht door het deconstructivistisch orakel Rosi Braidotti en de godin van de vrouwenhistoricae Joan W Scott.

Frans Smits recenseert het betreffende vrouwenhistorisch proefschrift maar niet, schrijft hij, want hij wil "niet over 'dit gepromoveerde meisje heenwalzen'". Bang om zelf besmet te worden? Ach, een bedreigde diersoort maakt wel eens rare sprongen. Je kunt het ze niet echt kwalijk nemen.

Kijk, Smits is een man met problemen. Hij noemt zichzelf recensent, maar hij recenseert niet. Hij neemt de telefoon en voert een telefoongesprek, een geliefd genre in HN. Dit keer bel je even met je collega's over een proefschrift en je lult een eind weg en dat schrijf je dan op. Toevallig is dat proefschrift juist helder geschreven, goed verdedigd, en een serieuze discussie waard, maar het zet wel een aantal historische vooronderstellingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid op zijn kop. Sommige historici raken daarvan in de war en slaan door. Hoe zou dat komen...? Smits smeekt om aandacht van vrouwen, vooral van *historicae*, en we willen hem wel een handje helpen. Hij moet ook in ons blad de kans krijgen om zijn boodschap naar buiten te brengen. Een leerzame casus voor een genderanalyse.

Zonneke Matthée

POLITIEK

- Corrie Tendeloo in het naoorlogse strijdperk voor de rechtspositie van vrouwen 1945-1956
Anneke Linders 3

PROMOTIE-ONDERZOEK

- Hoe anders had ik mij de verpleging gedacht
Nanny Wiegman 6

OPVOEDING

- Rousseau over vrouwelijkheid en opvoeding
Marian de Graaf 9

INTERVIEW

- Hoogleraar Vrouwengeschiedenis: Marjan Schwegman
Dorien van Stiphout
en Hillie van de Streek 12

PROMOVEREN

- Kuisheid voor mannen, kiesrecht voor vrouwen
Petra de Vries 14

FRANSE REVOLUTIE

- Mary Wollstonecraft als Historica van de Franse Revolutie
Tine van Raamsdonk 17

SCRIPTIE

- Vrouwen in mannenkleden in de achttiende eeuw
Amber Stegink 20

RECENSIE

- Henriette Roland Holst
Marije Groos 23
- Het persoonlijke wordt politiek
Hillie van de Streek 24
- Zaad der Middeleeuwen
Vilan van de Loo 25
- Geld en Goed
Vilan van de Loo 26

VERS VAN DE PERS

- Boeken in 't kort 27

PROJECTEN HERDENKING 1998 28

VVG NIEUWS--BERICHTEN... 29

HISTORICA-SERVICE 30

REPORTAGE 31

Mr. N.S. Corry Tendeloo in het naoorlogse strijdperk voor de rechtspositie van vrouwen 1945-1956

Anneke Linders

Een belangrijk figuur die zich in de politieke besluitvorming van na de Tweede Wereldoorlog heeft ingezet voor de rechtspositie van vrouwen is mr. Corry Tendeloo. Anneke Linders beschrijft hier hoe Tendeloo met tactiek te werk ging om het arbeidsverbod voor huwende en gehuwde ambtenaressen af te schaffen.

Toen ik mij een jaar of vier geleden, in het kader van mijn studie, verdiepte in de naoorlogse jaren in Nederland, kwam ik enige malen de motie-Tendeloo tegen. Ik begon mij af te vragen wie deze vrouw was en vond de eerste informatie over haar op het IIAV in Amsterdam, in een knipselmap; "De vrouwen in Nederland hebben in mej. Corry Tendeloo een strijdvvaardig vechtster voor haar recht en haar belangen" (*Algemeen Handelsblad* van 21 januari 1954); "Haar zin voor rechtvaardigheid vormt de basis van de strijd voor gelijkstelling van de vrouw" (*Haagse Post* van 28 januari 1956); "Nog herinneren wij ons de bijna agressieve rede, waarmee Corry Tendeloo het dit jaar voor de vrouw opnam [...] tijdens de debatten over de positie van de vrouw in de huwelijkswetgeving; de Kamer luis-terde ademloos toe" (*NRC* van 18 oktober 1956).

Ik besloot mijn speurtocht te vervolgen, temeer omdat Tendeloo optrad in een periode waarin het verlangen terug te keren naar de vooroorlogse toestanden - ook wat betreft de sekseverhoudingen - de boventoon voerde. Een periode die tijdens en na de ruim twintig jaar later opkomende tweede feministische golf in hoofdzaak beschouwd werd als een tijd van stilte en stilstand in de vrouwenbeweging.

Typische mannenmanier

Nancy Sophie Cornelie werd in 1897 op Sumatra geboren. Na de dood van haar vader, de assistent-resident mr. dr. H.J.E. Tendeloo, vertrok zij als klein meisje met haar moeder, broertje en zusje naar Nederland. Na de lagere school, de meisjes-HBS en het gymnasium in Leiden haalde zij in Utrecht de MO-A-akte Engels in 1919 en studeerde zij in 1924 af als juriste. Van 1927 tot 1952 werkte ze als zelfstandig advocaat in Amsterdam. Tijdens haar studie was zij met de vrouwenbeweging in contact gekomen en als advocaat kreeg zij veel te maken met vrouwen die door de toenmalige rechtspositie van vrouwen in grote problemen waren gekomen. Vanaf de jaren dertig werd zij ook politiek actief. Zij werd lid van de politieke partij VDB (Vrijzinnig Democratische Bond), zat voor die partij van 1938 tot 1941 in de Amsterdamse gemeenteraad en nam in 1945 zitting in het Noodparlement. In februari 1946 stapte zij, evenals de meeste VDB-ers, over naar de

zojuist opgerichte PvdA, voor welke partij zij tot aan haar dood in 1956 in de Tweede Kamer zat. Daar hield Tendeloo in april 1956 nog een vlammend pleidooi voor de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw. Kort daarna moest zij in verband met een ernstige ziekte, waaraan zij al jaren leed, het bed houden. Zij overleed in de ochtend van 18 oktober 1956.

Mevrouw Posthumus-van der Goot vertelt in een interview over de volgens haar "typische mannenmanier" waarop Tendeloo in de Tweede Kamer het woord voerde: zij begon meestal te verklaren dat zij met belangstelling had geluisterd en het volkomen eens was met de vorige spreker en dat zij slechts een aanvulling had. Daarna kwam zij met scherpe kritiek. "Als je niet zo doet", zei Tendeloo zelf eens, "nemen ze je in de kamer niet au sérieux." Zij was, volgens de *NRC* van 18 oktober 1956, terzake en spaarde haar tegenstander nauwelijks.

Op 22 oktober werd Corry Tendeloo op de begraafplaats Den en Rust in Bilthoven begraven. Mevr. dr. Hilda Verwey-Jonker, die ook bij de begrafenis aanwezig was, herinnert zich dat de aanwezigen luisterden naar een deel uit het slotkoor van de negende symfonie van Beethoven: 'Alle Menschen werden Brüder...'

Samen met een groep gelijkgestemden - vrouwen uit verschillende politieke partijen en voor het grootste deel actief binnen de vrouwenorganisaties waarvan ook Tendeloo enthousiast (bestuurs)lid was - zette Tendeloo zich vooral in voor vier strijdpunten op het gebied van de rechtspositie van vrouwen: de afschaffing van het arbeidsverbod voor huwende en gehuwde ambtenaressen; de toegang voor vrouwen tot ambten, beroepen en opleidingen; gelijk loon voor gelijkwaardige arbeid en de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen. Bij de gang van zaken rond het eerstgenoemde onderwerp, die hierna beschreven wordt, speelde de motie-Tendeloo een doorslaggevende rol.

Klapstoeltjesstrategie

Wanneer men de maatregelen van de kant van de regering betreffende vrouwenarbeid op een rij zet dan zou men kunnen spreken van een 'klapstoeltjesstrategie': in tijden waarin er

Mej. Mr Corrie Tendeloo (1955). Foto: Godfried de Groot, Collectie IISG, Amsterdam.

behoefte was aan (gehuwde) vrouwen op de arbeidsmarkt werd haar het werken toegestaan, was die behoefte er niet, dan werd het buitenshuis werken haar van staatswege onmogelijk gemaakt. In het jaar 1937, om een voorbeeld te noemen, kwam minister van Sociale Zaken Romme (Rooms-Katholieke Staatspartij) met een voorontwerp dat een arbeidsverbod voor alle gehuwde vrouwen (kostwinsters uitgezonderd) inhield. Hiertegen en tegen soortgelijke plannen en maatregelen heeft de vrouwenbeweging zich steeds verzet. Pijnlijk duidelijk wordt de klapstoeltjesstrategie van de regering uit het volgende. In januari 1946 bepaalde de minister van Binnenlandse Zaken dat ambtenaressen en onderwijzeressen die trouwden, in verband met de personeelsschaarste konden worden gehandhaafd tot 1 januari 1947, tenzij de

betreffende vacatures opgevuld zouden kunnen worden door mannen of door ongehuwde vrouwen. Toen er op 1 januari 1947 nog steeds een tekort aan arbeidskrachten bestond, werd deze 'noodmaatregel' in een rondschrijven van de minister van Binnenlandse Zaken, vice-premier Beel (Katholieke Volks Partij) verlengd tot januari 1950.

Corry Tendeloo stelde bij de behandeling van de Begroting voor 1947 de retorische vraag of deze overwegingen van principiële aard waren, dan wel ingegeven door het tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten. Minister Beel ging nauwelijks in op de rede die Tendeloo over dit onderwerp hield. Hij volstond met de mededeling, dat de gehuwde vrouw in het gezin hoort. Maar op aandringen van Tendeloo werd uiteindelijk de toezegging gedaan dat er een commissie ingesteld zou worden die het vraagstuk van de gehuwde ambtenares moest bestuderen. Deze Commissie-Ubink begon haar werk op 11 juni 1949, maar kwam door grote onderlinge verdeeldheid pas in 1952 met een compromis dat slechts een paar verzachtende bepalingen inhield.

Opportunisme

Op 15 september 1955, twee dagen na de uitvaardiging van een Koninklijk Besluit waarin het arbeidsverbod voor huwende en gehuwde ambtenaressen gehandhaafd bleef, hield Corry Tendeloo in de Tweede Kamer een interpellatie, waarin zij vurig pleitte voor opheffing van dit arbeidsverbod. Haar belangrijkste argument vormde weliswaar de finan-

ciële nood van vooral arbeidersgezinnen, waardoor vrouwen wel buitenshuis moesten gaan werken, maar achter dit economische motief lagen volgens Tendeloo "diepere accenten", zoals de behoefte bij vrouwen "om zich in het maatschappelijk leven te doen gelden en daaraan iets bij te dragen." Zij verzette zich in haar pleidooi echter niet tegen de toen heersende gezinspolitiek, welke ervan uitging dat de man kostwinner behoorde te zijn en de vrouw voor huishouden, man en kinderen zorgde.

Tendeloo's argument van de financiële nood van arbeidersgezinnen is opmerkelijk, omdat de vrouwen die getroffen werden door het arbeidsverbod, in het algemeen niet uit arbeidersgezinnen kwamen, maar bij de overheid in dienst waren als onderwijzeres of ambtenares (vaak als kantoorbediende).

Men kan zich daarom afvragen of het argument van de financiële nood van arbeidersgezinnen door Tendeloo niet gebruikt werd als een politiek-strategisch argument om zoveel mogelijk steun voor haar motie te krijgen.

Hoe het ook zij, Tendeloo vond dat de overheid zich niet moest bemoeien met het buitenshuis werken van getrouwde vrouwen. Zij vond dat een zaak voor de vrouw zelf, in overleg met haar man. De bevoogdende rol van de staat druiste in tegen Tendeloo's streven naar (juridische) gelijkwaardigheid van man en vrouw, een gelijkwaardigheid die in het KB van 13 september 1955 ver te zoeken was. Er sprak een onverholen opportunisme uit, zoals blijkt uit de in het Besluit opgenomen verklaring "de regeling inzake het in dienst nemen van gehuwde vrouwen en het verlenen van ontslag aan huwende ambtenaressen *aan te passen aan de in de praktijk gebleken behoeften* [cursivering AL]." "Kijk, kijk, waar is nu het beginsel?" snierde Tendeloo in haar interpellatie, "Ik zie het niet." Iets later sprak zij over "puur opportunisme" en zei ze: "De maatschappelijke ontwikkeling is verder voortgeschreden dan de Regering; het Nederlandse Kabinet hinkt achteraan."

Tendeloo's pleidooi mondde uit in een motie van orde, die was ondertekend door haar zelf en zes andere Kamerleden: twee mannen en een vrouw van de PvdA-fractie en twee mannen en een vrouw van de VVD-fractie. De tekst van de motie luidde als volgt:

De Kamer, gehoord de besprekingen over het KB van 13 september 1955, van oordeel, dat het niet op de weg van de Staat ligt de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden, nodigt de Regering uit de hiermede strijdende voorschriften te herzien.

Continuering en verandering

Alle vrouwen in de Tweede Kamer waren, dwars door de partijen heen, van mening dat de beslissing over het al dan niet buitenshuis werken van gehuwde vrouwen bij het echtpaar zelf lag en niet bij de staat. Bij de mannen was men minder eensgezind. Vrijwel alle mannen uit de confessionele hoek vonden dat de overheid wel degelijk bemoeienis mag en moet hebben op dit punt. Minister Beel bracht dit laatste standpunt expliciet onder woorden: de overheid moest bij het in dienst nemen van vrouwen het dienstbelang voor ogen houden; wanneer vrouwen trouwden, zou dat dienstbelang wel eens gevaar kunnen lopen. Ook vier confessionele partijen deelden deze mening. Maar de mannen van PvdA, VVD en CPN waren juist allen van mening dat de overheid zich buiten deze zaak diende te houden en dat de echtelieden zelf moesten beslissen of de vrouw buitenshuis zou werken of niet.

De beide kampen waren duidelijk: aan de ene kant bevonden zich diegenen, die op dit punt de traditie wensten te continueren, terwijl in het andere kamp gestreden werd voor verandering. Daarbij kan in dit strijdperk van continuering versus verandering genoteerd worden dat Tendeloo zelf in haar argumentatie rond de gezinspolitiek niet alle traditionele waarden liet vallen. Behalve uit haar hierboven geciteerde uitspraken mag dit blijken uit het feit dat zij in haar interpellatie twee argumenten in één adem noemde: aan de ene kant de tijdsbesparing door mechanisatie van de huishouding, waardoor voor veel vrouwen de gezinstaat haar leven niet meer vulde en de verruiming van haar levensomstandigheden meer kans kreeg - een vernieuwingsgezind argument - en aan de andere kant de traditionele redenering van het socialistische streven naar een gezinsinkomen van mannen, dat hoog genoeg moest zijn om vrouwen in staat te stellen géén werkzaamheden buitenshuis te hoeven verrichten.

Opmerkelijk is het feit dat een aantal Tweede-Kamerleden voor twee categorieën vrouwen een uitzondering maakte wat betreft het werken buitenshuis. Zo vond Stokman (KVP), dat "een gehuwde vrouw, [...] die zoveel kennis heeft van bepaalde dingen, dat zij door een universiteit of hogeschool wordt

verlangd, niet dient te worden gehinderd [...]". Opvallend was in dit verband natuurlijk ook het Kamerlidmaatschap van drie gehuwde vrouwen op dat moment, namelijk Fortanier-de Wit (VVD), Ploeg-Ploeg (PvdA) en Heroma-Meilink (PvdA). Aan hun werken buitenshuis werd geen woord vuil gemaakt, ook niet door de felste tegenstanders van getrouwde vrouwen die buitenshuis werkten! De tweede uitzondering werd gemaakt voor de getrouwde vrouwen, die als schoonmaaksters in dienst van de overheid waren. Zeer terzake en, naar mijn mening, getuigend van sociale beweging was de opmerking die Gortzak (CPN) hierover tijdens het debat na de interpellatie van Tendeloo op 15 september 1955 maakte: "Ik heb ook wel eens geprobeerd mij te verplaatsen in de gevoelens van die Kamerleden die zo bepleiten, dat de vrouw in het gezin behoort, bij haar kinderen, en die figuurlijk gesproken in dit Kamergebouw elke dag opnieuw op uren, waarop de vrouw het minst in haar gezin gemist kan worden, hun nek breken over de gehuwde vrouwen die in Overheidsdienst in dit gebouw werkzaam zijn. Ik heb geprobeerd mij in hun gevoelens te verplaatsen en mij afgevraagd of zij niet elk ogenblik behoefte zouden hebben tegen deze vrouwen te zeggen: ga naar huis; op dit uur hoor je bij je kinderen! Maar zij lieten haar rustig de asbakken schoonmaken; zij lieten haar koffie brengen, zonder dat zij gewetensbezwaren hadden over de vraag, of die kinderen wel verzorgd werden."

De hardnekkigheid waarmee met name confessionele mannen vasthielden aan hun traditionele standpunt werd des te duidelijker in de verdere ontwikkelingen rond de motie. Toen de motie op 22 september 1955 in stemming werd gebracht, stemden alle vrouwen, inclusief de drie confessionele, voor de motie! Ook vóór stemden de mannen van PvdA, VVD en CPN en vier confessionele mannen, onder wie één van protestants-christelijke signatuur (Krol, CHU). Tegen stemden uitsluitend confessionele mannen! De motie werd aangenomen met 46-44.

De avond van diezelfde dag diende Stokman (KVP) een amendement op de Ontwerp-Kleuterwet in, dat het politieke klimaat voor de uitvoering van de motie ongunstig zou kunnen beïnvloeden. De tekst luidde: "De gemeenteraad kan zich bij de aanstelling van een leidster de bevoegdheid voorbehouden haar in geval van huwelijk te ontslaan." en "De akte van benoeming kan de beperking bevatten, dat aan een leidster ontslag kan worden verleend in geval van huwelijk."

De discussie naar aanleiding van het amendement Stokman werd niet gevoerd door de vrouwelijke Kamerleden. Zij waren op die dag bijna allen afwezig wegens andere werkzaamheden. De stemmen staakten bij 43-43. Merkwaardig is daarbij overigens dat Krol (CHU), de enige man van een protestantse partij die de motie Tendeloo gesteund had, nu toch zijn steun gaf aan dit amendement, dat ongunstig was voor de uitvoering van de motie. Groot was de vreugde, vooral bij de vrouwelijke Kamerleden, toen enkele dagen later, op 4 oktober 1955, bij de tweede stemming het amendement met een krappe meerderheid van 46 tegen 45 stemmen werd verworpen.

Met de uitvoering van de motie-Tendeloo maakte de regering echter geen haast. Bij de kabinetsformatie van 1956 speelde de motie een kleine rol. De PvdA wilde dat het te vormen kabinet de motie zou uitvoeren; de KVP (bij monde van Romme) en de ARP wilden dat niet. De PvdA bleef echter bij haar standpunt, zodat, toen uiteindelijk de coalitie tot stand kwam, het ontslag van de huwende en gehuwde ambtenaressen inderdaad werd afgeschaft. Voor andere werkgevers dan de overheid bleef het overigens wel mogelijk om vrouwen wegens huwelijk te ontslaan.

Anneke Linders schrijft een dissertatie over vrouwelijke parlementariërs tussen 1945 en 1956 en is lid van het VVG-bestuur.

“Hoe anders had ik mij de verpleging gedacht...”

De opkomst van de moderne ziekenverpleging in Nederland

Nanny Wiegman

Rond de eeuwwisseling deed zich een belangrijke verschuiving voor binnen de ziekenverpleging: niet langer werden zieken zoveel mogelijk thuis verzorgd, maar er kwam behoefte aan professionele verpleging van zieken. Ziekenverpleging werd zo een nieuwe beroepsmogelijkheid voor vrouwen. Nanny Wiegman werkt aan een proefschrift over de opkomst van de moderne verpleging in Nederland tussen 1875 en 1930. In *Historica* zet zij uiteen hoe het allesbehalve soepel verlopende professionaliseringsproces een nieuw type ziekenverpleegster voortbracht.

Toen Frederieke Meyboom (1871-1971) de spotprent ‘Verpleegstersleven begin 1900’ gebruikte om haar boekje over de geschiedenis van de verzorging te illustreren, was dat geen toeval.¹ Als geen ander wist ze hoe kwetsbaar de sociale positie van verpleegsters rond de eeuwwisseling was. Afkomstig uit een gegoede familie was Meyboom na een leven van partijen en picknicks tot de conclusie gekomen dat ze meer inhoud aan haar bestaan wilde geven, want “wat waren ze nutteloos, die jaren van mijn jeugd, en hóe moest ik meer reliëf aan mijn leven geven?”². Beïnvloed door het optreden van dames als Rosa Manus en Aletta Jacobs, die het waagden openlijk over ‘vrouwenrechten’ te spreken, besloot Meyboom zich in 1897 op 26-jarige leeftijd aan te melden als leerling-verpleegster in het Burgerziekenhuis te Amsterdam. Hoewel ze er maar twee jaar in opleiding bleef, zou deze eerste kennismaking met de ziekenhuisverpleging haar verdere leven diepgaand beïnvloeden; “Het was een vreselijke wereld die zich voor mij opende. Hóe anders had ik mij de verpleging gedacht...”³. Meyboom verliet haar eerste ziekenhuis niet alleen gedesillusioneerd, maar vooral strijdbaar en kritisch. Ze vervolgde haar verpleegstersopleiding in het Gemeenteziekenhuis te 's-Gravenhage en zou een van de kleur-

*‘Verpleegstersleven begin 1900’
Ziekenverpleegster (na 48 uur gewaakt te hebben bij een patiënt): ‘Vindt u het goed als ik nu wat ga slapen, mevrouw?’
Mevrouw (verbaasd): ‘En ik dacht dat u een gediplomeerd pleegzuster was!’
Herkomst prent: zie noot 1*

rijkste verpleegsters in de geschiedenis van de Nederlandse verpleging worden.

Roodvonk

Gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw vond de verpleging van zieken vooral thuis plaats, waarbij de zorg voor de zieke in handen lag van de moeder. Als geen ander was zij verantwoordelijk voor het wel en wee van haar gezinsleden, want “wien de Natuur de weldaad vergund heeft, om kinderen het leven te geven, dien heeft zij tevens den grooten pligt opgelegd om dezelve te behouden”.⁴ Vrouwen werden geacht van nature het verplegen en verzorgen in zich te hebben. Praktijkervaring zouden ze opdoen door een langdurig ziekbed van een kind of aan het sterfbed van de echtgenoot. Medici hadden hun twijfels over de deskundigheid van de moeders. Zo liet de Amsterdamse geneesheer G.A.N. Allebé (1810-1892) in zijn boekje *De ontwikkeling van het kind* fijntjes doorschermen dat moeders weliswaar hun kinderen met liefde omringden, maar dat ze tegelijkertijd erg onervaren waren tengevolge van vooroordelen en verkeerde adviezen.⁵ Zieken uit de fatsoenlijke stand, de burgerij of de hogere milieus regelden in principe hun verpleging zelf met behulp van familie of personeel. Werd de verpleging te uitputtend door het lange waken, dan kon men een beroep

Twee lekenverpleegsters, die assisteren bij een operatie in het Emma Kinderziekenhuis te Amsterdam (1894).

De namen van de artsen zijn bekend, die van de verpleegsters niet. Herkomst foto: Archief Emma Kinderziekenhuis Amsterdam

doen op een van de schaarse lekenkrachten die tegen betaling op de zieke kwamen passen. Bij financiële problemen kon men aankloppen bij een van de vele kerkelijke instellingen die vervolgens geldelijke steun of in natura bijstand verleenden. In de meeste gevallen probeerde men de zieke zo lang mogelijk thuis te houden, want niemand liet zich graag in een van de stedelijke gasthuizen verplegen. Deze eeuwenoude armenzorginstellingen hadden niets te bieden wat men de zieke thuis niet kon geven. Voorzover men er medisch behandeld kon worden, beperkte dat zich tot traditionele therapieën als koppen zetten, aderlaten of chirurgisch ingrijpen. De verpleging in de gasthuizen was sinds de Reformatie in handen van lekenpersoneel, aan wie potentiële zieken zich niet graag toevertrouwden. Armen en behoeftigen kwamen bij ziekte altijd in het gasthuis terecht.

In 1843 werd de bevolking van Amsterdam verrijkt met de Vereeniging voor Ziekenverpleging, die op initiatief van de medicus Jan Pieter Heije (1809-1876) was opgericht. Bij gebleken geschiktheid konden fatsoenlijke vrouwen tussen de 25 en 45 jaar zich als 'pleegzuster' aan deze organisatie verbinden, waarna ze uitgezonden werden om bij gezinnen thuis te gaan verplegen. Voor de heer W.H. Wansinck, wiens vrouw en vier kinderen met roodvonk aan het bed gekluisterd lagen, was dat een uitkomst. Twee struise weduwen, de dames Coelman en Van der Linden, verzorgden het getroffen gezin om de beurt en hadden hiermee hun sporen als pleegzuster voorgoed verdiend.⁶

Zou de Vereeniging voor Ziekenverpleging voorlopig alleen in Amsterdam succes hebben, in de tweede helft van de negentiende eeuw werd deze organisatievorm op grote schaal gekopieerd en zou een werkbare formule blijken te zijn om goede verpleging thuis te verschaffen.

'Beschaafde' ziekenverpleging

In de tweede helft van de negentiende eeuw liet de behoefte aan een ander type zorg zich steeds duidelijker voelen. Allereerst maakte de medische wetenschap een stormachtige ontwikkeling door. Vooral de toepassing van anti-septische behandelingen, later gevolgd door de invoering van de a-sepsis, vergrootte de behandelmogelijkheden van de medicus aanzienlijk. Zijn nieuwe werkplek werd het algemene ziekenhuis, waar hij in korte tijd heer en meester zou worden. Vanaf 1860 begon Nederland voorzichtig te industrialiseren. Het gevolg hiervan was dat niet iedereen meer thuis verpleegd kon worden. Door de toenemende urbanisatie woonden grote aantallen (seizoen)arbeiders in overvolle steden, waar de krappe woningen totaal ongeschikt waren om een

zieke in te verzorgen. Maar ook de op kamers wonende ambtenaar of het dienstmeisje op haar zolderkamertje konden bij ziekte niet meer terugvallen op de vertrouwde zorg van de familie. Vooral in de grote steden ontstond zo naast de traditionele thuisverpleging behoefte aan een ziekenhuis, waar men niet meer uitsluitend op grond van sociale, maar ook op medische indicatie kon worden behandeld. Deze nieuwe zorgbehoefte leidde ertoe dat traditionele gasthuizen vanaf ongeveer 1870 geconfronteerd werden met de vraag naar deskundige en vooral fatsoenlijke verpleging.

Liefdadigheidsaureool

Spoedig bleek dat de transformatie van een armenzorginstelling naar een op medische principes gebaseerd ziekenhuis alleen mogelijk was met behulp van een modern opgeleid verpleegsterscorps. Hoewel lang niet alle medici in eerste instantie overtuigd waren van het nut van ziekenhuisverpleging -de toelating van vrouwen op de ziekenzalen stuitte aanvankelijk op grote problemen-, wierpen enkele progressieve medici zich direct op als organisatoren van de ziekenhuisverpleging. Deze medici waren opgeleid volgens de nieuwe opleidingsstructuur van 1865 (Wetten van Torbecke) en zagen scherper dan hun oudere collega's het nut van een geschikte assistente bij ingewikkelde medische handelingen. Zo was bijvoorbeeld met name het steriliseren van kamers, bedden en instrumenten een tijdrovende bezigheid, waar de medicus steeds minder tijd voor had. Aan de andere kant was niet alleen de hoeveelheid werk toegenomen, maar ook het soort zorg waarmee de zieke omringd werd. De verpleging van een patiënt na een operatie, het verbinden van wonden of het aflezen van de thermometer was een uiterst nauwkeurige bezigheid, waarvoor de nodige expertise vereist was. Het tijdperk van oppassen en waken door onopgeleid vrouwelijk én mannelijk lekenpersoneel had hiermee definitief zijn langste tijd gehad. Over het beroepsprofiel van degenen die de ziekenhuisverpleging op zich moesten nemen, waren medici het snel eens. Uitsluitend beschaafde vrouwen met een opleiding achtte men tegen de zware taak opgewassen. Van deze groep 'dames-verpleegsters' werd verwacht dat ze door hun vrouwelijkheid en hoogstaand karakter een positieve uitstraling op de verpleging zouden hebben. De verpleging zou zo van haar traditionele liefdadigheidsaureool ontdaan worden en ziekenverpleging zou een nieuwe beroepsmogelijkheid zijn voor vrouwen. Toen het eerste tijdschrift voor de ziekenverpleging in 1890 het licht zag, kon de medicus W.M. Gunning in zijn inleiding dan ook vaststellen dat ziekenverpleging een beroep was dat "ter voldoening aan den drang om zich een ruimer aandeel in den maatschappelijken arbeid te verzekeren, mede om daarin een middel van bestaan te vinden, bij voorkeur door vrouwen wordt beoefend".⁷

Ook freule Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916) constateerde enige jaren later tevreden dat beschaafde Nederlandse vrouwen een groeiend aandeel in de ziekenverpleging hadden gekregen.⁸ Zelf had De Bosch Kemper geen geringe bijdrage aan die ontwikkeling gehad. Sinds 1876 had ze zich op verzoek van een aantal gerenommeerde medici ingezet om 'beschaafde' vrouwen op te leiden tot ziekenverpleegster. Het was deze eerste lichte ziekenverpleegsters, opgeleid volgens de normen van het Witte Kruis, die in het Amsterdamse Binnen- en Buitengasthuis, en later in andere instellingen, de modernisering van de ziekenverpleging in gang zou zetten.⁹

Kwetsbare positie

De periode van de 'beschaafde' pioniersters was van korte duur. Het werk in de ziekenhuizen was lichamelijk zwaar. Veel verpleegsters kregen fysieke klachten, waarmee men bij de directrices, die verantwoordelijk waren voor het welzijn van de zusters, vaak tevergeefs aanklopte.¹⁰ Door de lange arbeidstijd, de matige voeding en het gebrek aan ontspanning waren verpleegsters uitermate vatbaar voor allerlei ziekten.

Zo was zuster Hendrine Kofoed nog maar een jaar in het Haarlemse Elisabeth's Gasthuis als leerling-verpleegster werkzaam toen ze op 18 mei 1902 aan een ernstige ziekte overleed. Geneesheer-directeur Van Linden van de Heuvel prees haar stipte manier van werken weliswaar uitbundig, **Hendrine was nog maar twintig jaar toen ze stierf.**¹¹

Verpleegsters stonden niet alleen aan lichamelijke uitputting bloot, ook psychisch was de druk op de jonge vrouwen vaak groot. Frederieke Meyboom, die bekend stond als een eigenzinnige leerling, herinnerde zich nog heel goed hoe men haar in het Burgerziekenhuis meer discipline trachtte bij te brengen. Toen men haar opdroeg een baby de fles te geven en ze de speen in het mondje wilde doen, "toen zág ik het opeens, dat 'ongewone', en het koude zweet brak me uit. Het kindje was dóód, en men had het met voorbedachten rade zó voor me laten liggen om mij.....zelfbeheersing te leren".¹² In dezelfde periode probeerde vijf andere verpleegsters in hetzelfde ziekenhuis zelfmoord te plegen, hetgeen in twee gevallen ook lukte.

Weinig verpleegsters durfden echter voor hun kwetsbare positie in de ziekenhuizen uit te komen. Voor de enkeling die dat wel durfde, zoals de jonge verpleegster die zich Mara (de verbitterde) noemde, betekende dat meestal meteen ontslag. Met een grote dosis idealisme betrad Mara in 1897 het ziekenhuis om het binnen een paar maanden zwaar teleurgesteld weer de rug toe te keren. Het pamflet dat ze vervolgens schreef, was één grote aanklacht tegen het ziekenhuissysteem: "t Is altoos jagen en voortzweepen. Komaan, zuster! loop wat harder. Je komt nooit klaar vandaag!"¹³

Naarmate de vraag naar opgeleide verpleegsters het aanbod overtrof, waren ziekenhuisdirecties steeds meer genoodzaakt hun leerling-verpleegsters uit een lager sociaal milieu te re-

Zittend zuster N. de Vlaming, staand zuster S. Stafleu, (1895) Beide verpleegsters waren bij het Witte Kruis opgeleid. Ze werkten eerst in de thuisverpleging in Enkhuizen, later in het ziekenhuis.

Herkomst foto uit het boek: Piet Boon/Henk Saaltink, *Van stad tot streek. De geschiedenis van vier westfriese ziekenhuizen* (Hoorn, 1986)

kruteren. Hoezeer medici en weldoesters als de Bosch Kemper zich ook tegen deze 'achteruitgang' verzetten, rond de eeuwwisseling werkten de meeste ziekenhuisverpleegsters niet meer vanuit puur idealistische motieven, maar om ervan te kunnen leven.

Verdeeld en dus verzwakt

Rond 1900 was er allerminst sprake van eenheid binnen het verpleegstersberoep. Verschillende tradities, elk met hun eigen specifieke beroepsbeeld, zorgden voor versnippering. Zo paste het beroepsideaal van de protestantse diaconessen en de rooms-katholieke nonnen, die 'om niet' zieken verpleegden, in het geheel niet bij het streven naar betere werkomstandigheden van de lekenverpleegsters. Confessionele instellingen, die vanaf 1880 in groten getale het licht zagen, vonden dat de religieuze zusters binnen de muren van de eigen ziekenhuizen opgeleid behoorden te worden, waarbij het krijgen van een diploma en een salaris uit den boze was. Werd de nieuwe lekenverpleegster, die in de praktijk de rechterhand van de medicus was, aan de ene kant belaagd door confessionele krachten, ter linkerzijde ontstond een groep verpleegsters, waartoe ook Meyboom behoorde, die de verpleging als zelfstandige discipline en als onafhankelijk, goed betaald beroep wensten. Hun streven was erop gericht de opleiding en het examen voor de verpleegsters op een hoger plan te brengen. Dit kon volgens de kleine pressiegroep uitsluitend gebeuren door de opleiding los te koppelen van de ziekenhuizen en in handen van de overheid te leggen. Met de Wet op de Bescherming van het Diploma voor Ziekenverpleging in 1921 gebeurde dat slechts gedeeltelijk. Pas in september 1997 wordt met een nieuw opleidingsstelsel voor de verpleegkundige beroepsgroep (de BIG-wet) datgene verwezenlijkt, waarvoor Meyboom en consorten gestreden hebben.

Nanny Wiegman werkte tien jaar als verpleegkundige en docente in verschillende ziekenhuizen. Daarna studeerde ze historische-pedagogiek. Momenteel is zij bezig aan haar proefschrift over de opkomst van de medische verpleging in Nederland tussen 1875 en 1930.

1. F. Meyboom, *Grepen uit de geschiedenis van zorgen en verzorgen*. Amsterdam/Brussel, 1970, p.129.
2. Mimi Rijpstra-Verbeek, *Dienend in het wit. Het levensverhaal van zuster F. Meyboom*. Amsterdam, 1962, p.14.
3. *Ibidem*, 26.
4. J.J.Pennink, *Gezondheidsleer voor het volk, Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Amsterdam, 1828, p.10.
5. Godelieve van Heteren, 'De troost voorbij: medische instructies voor het kinderlijk leven in de negentiende eeuw'. In Willem de Blécourt, Willem Frijhoff en Marijke Gijswijt-Hofstra (red.), *Grenzen van genezing. Gezondheid, ziekte en genezen in Nederland, zestiende tot begin twintigste eeuw*. Hilversum, 1993, p.226.
6. Archief Vereniging voor Ziekenverpleging. Archiefnummer 920, Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam. Zie ook H.W.J. de Boer en G.Pley, *Grachtenzusters*, Amsterdam, 1993.
7. *Maandblad voor Ziekenverpleging* 1 (1890), 1, p.1.
8. Jeltje de Bosch Kemper, 'De ziekenverpleging in Nederland'. In *Maandblad voor Ziekenverpleging* 3 (1892), 1, p.2.
9. *Een halve eeuw 'Witte Kruisarbeid'*, 1875-1925. Amsterdam, 1925, pp. 20-23.
10. N. Wiegman, "Gij completeert zijn arbeid": over de professionalisering van het verpleegkundig beroep (1880-1925). In *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 19 (1996), 4, pp. 296-312.
11. 'In memoriam Zuster Kofoed'. In *Maandblad voor Ziekenverpleging* 12 (1902) 10, p. 177.
12. Rijpstra-Verbeek, *Dienend in het wit* (nr. 2), p. 24.
13. *Pleegzuster zijn!* door Mara. Amsterdam, 1897, p. 10.

Jean-Jacques Rousseau over vrouwelijkheid en opvoeding

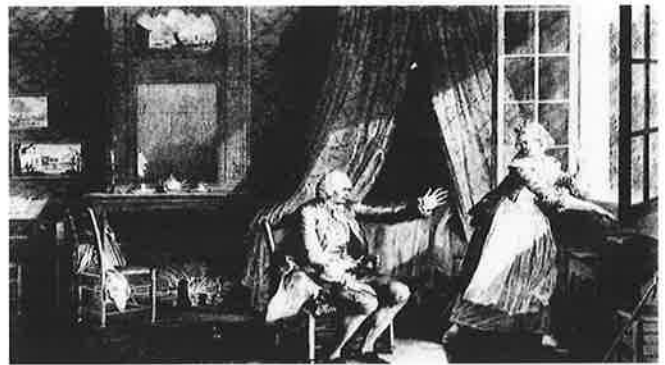
Marian de Graaf

Op 15 maart 1997 werd door de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis in het kader van de algemene ledenvergadering een studiemiddag georganiseerd over Mary Wollstonecraft, die tweehonderd jaar geleden overleed. Haar gedachtegoed is in een aantal opzichten sterk beïnvloed door Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Marian de Graaf hield een voordracht over vrouwelijkheid en opvoeding bij Rousseau, gerelateerd aan Wollstonecrafts kritiek op Rousseau. *Historica* publiceert een verkorte weergave van deze lezing.

In *A vindication of the rights of woman*, de bekendste tekst van Mary Wollstonecraft, gaat zij in debat met Rousseau. De inzet van deze discussie is de kwestie van de gelijkheid dan wel het verschil tussen mannen en vrouwen.¹ De posities zijn duidelijk: Rousseau bepleit een zo groot mogelijk verschil tussen de seksen; de verlichte liberaal-feministe Wollstonecraft gaat daar tegenin. In *A vindication* reageert Wollstonecraft vooral op de ideeën van Rousseau over de opvoeding van meisjes zoals die door hem zijn geformuleerd in het vijfde hoofdstuk van zijn boek *Emile ou de l'éducation*.² Volgens Wollstonecraft is de ideale vrouw die Rousseau hier beschrijft niet meer dan een domme kokettante die, gedreven door ijdelheid en behaagzucht, gevangen zit in een toestand van afhankelijkheid van haar man.

In het betoog van Wollstonecraft tegen Rousseaus vrouwbeeld is een argumentatiestructuur zichtbaar die in deze periode veel werd gebruikt, ook door Rousseau. Centraal daarin staat het natuurbegrip, in dit geval het begrip van de vrouwelijke natuur. De opvoeding van het meisje en de vrouw die het opvoedingsdoel representeert, worden gelegitimeerd door te verwijzen naar de natuur van de vrouw. Met dat begrip wordt een noodzakelijkheid gesuggereerd die niet alleen boven de relatieve willekeur van historische omstandigheden staat, maar juist daarom ook als maatstaf kan worden gebruikt om de historische actualiteit te beoordelen.

Wollstonecraft zet haar aanval op Rousseaus vrouwbeeld in op zijn begrip van de vrouwelijke natuur. Aan Rousseaus beeld van het opvoedingsdoel voor meisjes zou het idee ten grondslag liggen dat vrouwen van nature geneigd zijn om te behagen en dat zij van nature over minder verstandelijke capaciteiten beschikken dan mannen. Wollstonecraft bestrijdt dat vrouwen niet, of slechts inferieur, kunnen denken. Weliswaar is zij van mening dat veel vrouwen zich daadwerkelijk gedragen als domme kokettantes, als flatteuze *nitwits*, maar daarin wrekt zich niet zozeer een aangeboren verstandelijk tekort, maar een leerproces. Wollstonecraft stelt dat

Abbaye de Chablis (Institut de France)
MOREAU le Jeune
Les derniers moments de Rousseau
J.-E., Editeur

vrouwen zich zo gedragen omdat ze dat van jongsaf hebben geleerd. Dus als Rousseau een domme en behaagzuchtige vrouw als ideaal beschrijft, dan verdedigt hij eigenlijk de status quo van afhankelijkheid en ondergeschiktheid van vrouwen aan mannen. Wat Rousseau de vrouwelijke natuur noemt, is volgens Wollstonecraft niet natuurlijk, maar kunstmatig, en dat wil zeggen: contingent.

Nature-nurture

Als Wollstonecraft haar ideale vrouwbeeld presenteert, beroept ze zich net als Rousseau op de vrouwelijke natuur. Volgens haar worden vrouwen in principe met dezelfde verstandelijke capaciteiten geboren als mannen, of tenminste met dezelfde potenties tot rationaliteit. Wanneer vrouwen potentieel dezelfde intellectuele capaciteiten hebben als mannen, dan kunnen ook zij leren die capaciteiten tot ontwikkeling te brengen. En daarmee wordt autonomie ook voor vrou-

wen mogelijk. Dat vereist wel, evenals bij mannen, een opvoeding die in belangrijke mate is gericht op intellectuele ontwikkeling.

Wollstonecraft begrijpt de natuur van de vrouw in de betekenis van aanleg, dus eigenlijk in biologische zin. Het debat met Rousseau krijgt op die manier betekenis in termen van *nature-nurture*: met welke eigenschappen en potenties worden vrouwen geboren en welke eigenschappen zijn het resultaat van opvoeding en ontwikkeling? In mijn onderzoek heb ik deze -biologische- invulling van het natuurbegrip met betrekking tot de vrouwelijke sekse bij Rousseau, althans in verband met de opvoeding, niet kunnen bevestigen.³ Ik vind het juist opvallend hoezeer Rousseau een pedagoog van het vormen is. Meisjes worden bij Rousseau niet geboren, maar gemaakt. Het seksespecifieke karakter van de kinderlijke ontwikkeling, zoals Rousseau die beschrijft, is terug te voeren op het verschil in opvoeding. Het is niet zo dat Rousseau ontkent dat kinderen met een bepaalde aanleg worden geboren. Maar

La cabane de Jean-Jacques dans le Désert d'Ermenonville

dan gaat het over individuele verschillen; aanleg is bij Rousseau een categorie die een deel van de verschillen tussen individuele kinderen kan verklaren. Voor de seksen is dat in de pedagogische teksten van Rousseau niet terug te vinden. Mannen en vrouwen beschikken in principe over dezelfde aangeboren disposities: beiden hebben gevoel, verstand en een wil. Wat seksespecifiek is, is de manier waarop (en niet de mate waarin) die aangeboren vermogens ontwikkeld moeten worden.

Toch schrijft Rousseau in relatie tot opvoeding veelvuldig over de natuur van de vrouw. Hij beschrijft dan echter iets anders dan aanleg. In verband met de opvoeding verwijst de vrouwelijke natuur bij Rousseau naar een maatschappelijk wenselijk geachte toestand. Uiteindelijk is die maatschappelijke positie metafysisch gefundeerd in het concept van de universele orde. Aan de universele orde ontleent Rousseau het normatieve criterium voor het opvoedingsdoel, en dat

doel is tenslotte maatgevend voor de opvoeding. Het opvoedingsdoel voor jongens is de autonome man, voor meisjes is het geconcretiseerd in de sociale rollen van echtgenote, moeder en vrouw des huizes. Deze rollen hebben elk een functie voor één centraal doel: bijdragen aan het geluk van de man. En dat is natuurlijk precies wat Wollstonecraft niet bevalt. Rousseau legitimeert dit echter niet met een beroep op een seksespecifieke aanleg, maar met een beroep op een metafysische categorie: de universele orde, waarin vastligt dat de bestemming van de vrouw het moederschap is.⁴ Als waarborg dat haar kinderen ook die van hem zijn, impliceert moederschap in een maatschappelijke context voor Rousseau tevens de burgerlijke status van echtgenote.

Moederschap en opvoeding

Het is duidelijk dat de opvoeding die Rousseau voor het meisje beschrijft, niet gericht is op het bewerkstelligen van autonomie, maar integendeel, op dienstbaarheid aan de man. Wollstonecraft heeft daar niet alleen om morele en politieke redenen kritiek op. Ze is ook van mening dat de opvoeding die Rousseau voor meisjes beschrijft, niet adequaat is om de door hem gewenste moederrol te vervullen. Als meisjes worden opgevoed volgens de ideeën van Rousseau, dan resulteert dat in een type vrouw dat niet is toegerust met de capaciteiten die nodig zijn om het moederschap uit te oefenen. Ook hier staat in de kritiek het gebrek aan intellectuele vorming centraal. Hoe kan een moeder die slechts kan behagen en koketteren, die niet na kan denken en die geen kennis van zaken heeft, een goede moeder zijn? Hoe kan zij weten, laat staan zelf bedenken, wat goed is voor haar kinderen?

Het idee dat Rousseau vrouwen niet leert nadenken, vereist echter enige nuancering. Vanaf het begin dat Rousseau over de opvoeding van het meisje schrijft, als het meisje vier jaar is, krijgt de cognitieve ontwikkeling (zoals we in moderne termen zouden zeggen) pedagogische aandacht. Karakteristiek voor Rousseau, en historisch nieuw, is zijn ontwikkelingspsychologische benadering. Hij faseert het kinderlijke ontwikkelingsproces in vier verschillende stadia waarbij de opvoeding moet aansluiten.⁵ De kinderlijke mogelijkheden en behoeften, die per stadium verschillen, zijn in Rousseaus beschrijving echter niet zonder meer biologisch gegeven, maar worden door diezelfde opvoeding mede geconstitueerd. Met andere woorden: de kinderlijke natuur is bij Rousseau mede het resultaat van een pedagogische en dus doelbewuste sturing van het kinderlijke ontwikkelingsproces.

De interpretatie dat de opvoeding die Rousseau voor meisjes beschrijft ertoe leidt dat meisjes niet leren denken en dom worden gehouden, heeft mogelijk te maken met de aard van de kennis die het meisje zich eigen moet maken, en met de manier waarop ze leert denken. Rousseau geeft hier een klassieke invulling van het sekseverschil. Waar Emile leert om abstracte, algemeen geldige principes te ontwikkelen uit datgene wat hij observeert, leert het meisje te oordelen door de ogen van anderen. Uit de observatie van het gedrag van anderen leert zij af te leiden wat de ander beweegt en ontwikkelt zij zich in algemene zin om anderen te kunnen amuseren. Het leren oordelen via derden is als ontwikkelingsprincipe in elk van de vier ontwikkelingsstadia werkzaam; wat verandert, zijn de mogelijkheden en de behoeften van het meisje. Zo wordt het meisje in Rousseaus beschrijving als kleuter al voortdurend door anderen geattendeerd op het oordeel dat zij over haar hebben. Daardoor ontwikkelt zich behaagzucht en ijdelheid. Deze trekken leiden er op hun beurt toe dat het meisje haar gedrag uit zichzelf afstemt op de opinie. Naarmate het meisje ouder wordt, leert zij, daarop door haar opvoedster aangesproken, deze motivatiestructuur reflexief te hanteren. Zij kan zich steeds beter in anderen verplaatsen en leert tegelijk haar eigen motieven te verbergen. De vaardigheden, de kennis en de moraal die het meisje zich in de loop van haar ontwikkeling eigen maakt, zijn daarmee consequent

op het oordeel van anderen gebaseerd en via dat oordeel van anderen verworven. In de liefde bereikt deze ontwikkeling haar eindpunt met een absolute zelfbeheersing en een totale identificatie met het geluk van de man, haar man.

Zoals gezegd heeft Wollstonecraft ook op politiek-filosofische en op morele gronden kritiek op Rousseaus begrip van de echtgenote-moederrol. Een moeder, zegt Wollstonecraft, moet intelligent zijn, vastberaden, doelgericht en onafhankelijk van geest. Dat vereist een huwelijksrelatie op basis van gelijkheid en persoonlijke autonomie. De vrouw moet met andere woorden niet alleen in politieke zin de gelijke zijn van de man. Naast dezelfde burgerrechten voor vrouwen en mannen, pleit Wollstonecraft er ook voor dat de vrouw zelfstandig en onafhankelijk is in de privésfeer van het gezin en in de echtelijke relatie. Dat impliceert niet alleen intelligentie en geestelijke ontwikkeling, het betekent ook dat het huwelijk niet gepassioneerd mag zijn; het huwelijk moet gebaseerd zijn op wederzijdse achting en respect. Het hadden de woorden van Rousseau kunnen zijn. Ook Rousseau verdedigt een huwelijksideaal van liefde zonder passie. Rousseau geeft daarin alleen een heel verschillende rol aan de seksen. Bij hem gaat het uitsluitend om de autonomie van de man, de vrouw krijgt de verantwoordelijkheid voor het instandhouden van die autonomie.

Gelijke opvoeding?

Gezien Wollstonecrafts enthousiasme voor Rousseaus ideaal van rationaliteit, deugdzaamheid en autonomie, zou je verwachten dat zij de opvoeding die Rousseau voor jongens beschrijft ook wenselijk voor meisjes zou vinden. Temeer omdat Rousseau juist op dat punt progressief is. Maar dat is niet het geval. Weliswaar zijn er inhoudelijk veel overeenkomsten tussen de opvoeding die Wollstonecraft voor meisjes nastreeft en de opvoeding van de jongen Emile. Ik noem hier met name de vorming van de rede, van de capaciteit om te denken en te reflecteren als voorwaarde voor het realiseren van autonomie. Door haar rede te gebruiken zal het meisje volgens Wollstonecraft in staat zijn de principes van het natuurlijke recht te begrijpen en op basis daarvan zelf goed en kwaad te onderscheiden. Ook de ontwikkeling en versterking

van het lichaam en de vorming van het hart staan bij Wollstonecraft op het programma opdat de vrouw niet de slaaf van haar eigen passies zal zijn. Desalniettemin neemt Wollstonecraft de opvoeding die Rousseau voor Emile beschrijft niet over voor meisjes. Niet alleen pleit zij voor dagscholen en coëducatie waar Rousseau voor Emile een privé-opvoeding beschrijft. Ook het moederschap -door Wollstonecraft gezien als bestemming voor het gros der vrouwen- vereist in haar ogen een gedeeltelijk verschillend curriculum voor meisjes en jongens.

Geleide autonomie

Het is misschien maar goed ook, en wellicht niet toevallig, dat Wollstonecraft de opvoeding van Emile niet in zijn geheel en ongewijzigd op meisjes van toepassing wil zien. Uiteindelijk is de autonomie die Emile verwerft buitengewoon

twijfelachtig. Weliswaar structureert Rousseau de ontwikkeling van Emile, in tegenstelling tot die van het meisje, volgens het principe dat Emile zijn oordeelsvorming en gedrag juist niet mag afstemmen op de opinie van anderen. Toch heeft een ander dan Emile zelf de leiding over Emile. Tijdens het ontwikkelingsproces is het namelijk de gouverneur (de opvoeder) die, om te beginnen, de opvoedingsomgeving zo structureert dat Emile alleen datgene leert wat de gouverneur wil dat hij leert. Bovendien doorziet de gouverneur Emile en kent hij hem van binnen en buiten. Daarom is hij in staat Emiles wil te sturen.

Autonomie op voorwaarde van een dusdanig manipulatieve opvoeding, waarin de opvoeder feitelijk heer en meester is over het kind, is illusoire autonomie. Als Emile volwassen is, verandert dit in wezen niet. De rol van de opvoeder wordt dan overgenomen door de vrouw, die speciaal daarvoor is opgevoed. Nog steeds leeft Emile in de waan dat hij degene is die beslist, maar in werkelijkheid is het de vrouw die Emile stuurt. Een illusoire autonomie, die in stand wordt gehouden door de deugdzaamheid én de reflexiviteit van de vrouw.

Zo'n autonomie zou Wollstonecraft, juist als verlicht feministe, zeker niet waardig hebben gevonden, noch voor vrouwen, noch voor mannen.

Marian de Graaf is universitair docent theoretische opvoedkunde bij de Vakgroep Pedagogische Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. In december 1996 promoveerde zij op Rousseaus beschrijvingen van vrouwelijkheid in verband met de opvoeding.

Jean-Jacques Rousseau: portrait en Arménien, par H. Liotard (1702-1788)

**“Celui là est véritablement libre, qui n’a besoin de mettre les ongles d’un autre au bout des siens pour faire sa volonté”
(Citation gravée sur le rocher)**

1. Mary Wollstonecraft, *A vindication of the rights of woman*. London, 1985.
2. J.J. Rousseau, *Emile ou de l’éducation. Oeuvres complètes*, IV. Parijs, 1967. In 1980 is een Nederlandse vertaling verschenen bij Uitgeverij Boom, Amsterdam/Meppel.
3. M. de Graaf, *Vrouwelijkheid bij de pedagoog Jean-Jacques Rousseau*. Amsterdam, 1996. Zie met name Hfdst. 2.
4. M. de Graaf, *Vrouwelijkheid*. Amsterdam, 1996. p. 152 e.v.
5. Het idee dat de opvoeding moet aansluiten bij de kinderlijke mogelijkheden en behoeften, staat wel bekend als de Copernicaanse wending in de pedagogiek.

Eén dag in de week, grote verwachtingen

Marjan Schwegman bijzonder hoogleraar Vrouwengeschiedenis

Dorien van Stiphout en Hillie van de Streek

Nederland, dat in 1994 internationaal een figuur sloeg met een percentage van 2.3% vrouwelijke hoogleraren, mag weer in de handen klappen. Marjan Schwegman is vanaf 15 april dit jaar voor één dag in de week bijzonder hoogleraar Vrouwengeschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. De kersverse professor verzoekt ons met klem dit feit in zijn juiste proporties te bezien: één dag in de week is niet veel. Desondanks wil *Historica* graag van Schwegman weten wat haar plannen voor deze post zijn en vanuit welke visie zij haar Utrechtse functie denkt in te vullen.

Vrouwenhistorica dr. Marjan Schwegman was al universitair hoofddocent Cultuurgeschiedenis bij de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Maastricht. Nu wordt zij in principe gedurende vijf jaar voor één dag in de week uitgeleend aan de Universiteit Utrecht. De voornaamste toegevoegde waarde van het hoogleraarschap is dat zij nu de mogelijkheid heeft voor de volle honderd procent zelfstandig promovendi te begeleiden bij het schrijven van een dissertatie.

De term 'hoogleraar Vrouwengeschiedenis' doet vermoeden dat Schwegman zich bezighoudt met Vrouwengeschiedenis in brede zin. In de praktijk zal het accent echter komen te liggen op de cultuurgeschiedenis en de politieke geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw van West-Europa en de VS, de terreinen waarop Schwegman specifiek deskundig is. Op 23 januari 1998 houdt prof. dr. Schwegman haar oratie. Daarin zal zij onthullen welke koers zij denkt te gaan varen. Tegenover *Historica* wil zij er nog niet zo veel over kwijt, maar thema's als religie, sekse, nationalisme en modern burgerschap zullen een belangrijke rol spelen.

Italië

Maria Janna Schwegman werd in 1951 in Middenmeer, gemeente Wieringermeer, geboren. In 1971 begon zij aan de Universiteit van Amsterdam met haar studie Geschiedenis. Zoals het een echte student in die tijd betaamde, sloot zij haar studie niet eerder dan na acht jaar af: "Ik was zelfs nog één van de eersten van mijn jaar." Haar doctoraalscriptie, die nadien is gepubliceerd, ging over Nederlandse

vrouwen in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Sindsdien heeft Schwegman zich aan de universiteiten van Leiden, Amsterdam en Maastricht in diverse hoedanigheden toegelegd op vrouwengeschiedenis en op Nederlandse en Italiaanse (cultuur)geschiedenis. In 1989 is zij gepromoveerd op het werk en het leven van een vooraanstaande, door een chronische verlamingsziekte getergde, negentiende-eeuwse Italiaanse feministe en schrijfster: Gualberta Alaide Beccari (1842-1906).

Wie een beeld wil krijgen van Schwegmans interesses, mag haar fascinatie voor Italië niet over het hoofd zien. Haar 'Italiëfilie' is vooral aangewakkerd tijdens een verblijf in Perugia, waar zij een paar maanden studeerde. Sinds deze periode in Italië is zij gegrepen door de schoonheid van de groene bomen en door de nationale sport: het houden van uren lange eetmarathons aan tafel. Ze blijft zich daarnaast verbazen over de Italiaanse leefstijl en over de wijze waarop deze zich manifesteert in de verhouding tot de staat. Italianen zijn aan de ene kant altijd bang om niet precies de regels van de overheid (en dat zijn er in Italië meer dan in welk land dan ook) na te volgen, terwijl zij volgens Schwegman aan de andere kant toch tegelijkertijd ook een rebelse houding aannemen.

Marjan Schwegman

Ongewone combinatie

In het huidige collegejaar '97-'98 geeft Marjan Schwegman aan de Universiteit Utrecht een cursus getiteld 'Legendarische vrouwengeschiedenissen. Vrouwelijkheid en heroïek in negentiende- en twintigste-eeuws West-Europa'. In dit colle-

ge stelt zij de voor vrouwenhistoricae 'klassieke' vraag waarom nationale helden in de traditionele historiografie mannen zijn en geen vrouwen. "Maar dit is slechts het begin", vertelt de nieuwe professor. Zij zal zich samen met de studenten ook de vraag stellen *waarom* historische heldinnen niet tot de *mainstream* geschiedschrijving zijn doorgedrongen. Zij heeft zelf inmiddels een voorlopig antwoord op deze vraag. Ze licht dit toe aan de hand van een -hoe kan het ook anders- *Italiaans* voorbeeld: Anita Garibaldi, strijdster voor de Italiaanse eenwording in de negentiende eeuw, eega van Giuseppe Garibaldi (1807-1882). Anita Garibaldi is de enige vrouw die de eer heeft gekregen om op de Gianicolo, een heuvel in Rome, temidden van andere -mannelijke- helden van het moderne Italië een standbeeld te krijgen ter nagedachtenis. Het bijzondere aan het beeld van Anita Garibaldi is de combinatie van vrouwelijkheid en mannelijkheid die in haar is verenigd. Garibaldi wordt uitgebeeld als een strijdlustig persoon, zwaaiend met een pistool op een wild steigerend paard. Maar tegelijkertijd houdt zij ook een baby vast. Het is precies deze voor vrouwen ongewone combinatie die hier in één persoon wordt samengebracht. Intrigerend, vindt Schwegman. De cursus wil zo de levensgeschiedenissen van meer vrouwen de revue laten passeren, waarbij Schwegman samen met de studenten probeert uit te zoeken welke eigenschappen vrouwen moeten bezitten om tot de geschiedkundige canon door te dringen.

Klompé

In dit verband vertelt 'politiek' vrouwenhistorica Schwegman ook over een Nederlandse vrouw van formaat die tot de *mainstream* politieke geschiedenis is doorgedrongen: de KVP-politica Marga Klompé (1911-1986). Schwegman schrijft over haar een biografie die in het jaar 2000 uitkomt en onderdeel vormt van het biografieënproject van het Prins Bernhard Fonds. Het betreft een cyclus van tien biografieën van bekende Nederlanders, waaronder ook die van koningin Wilhelmina, Aletta Jacobs en Henriëtte Roland Holst. Wat Schwegman boeit in de rooms-katholieke Klompé is dat zij aan de ene kant niet uitzonderlijk wilde zijn. Ze cijferde zichzelf weg als persoon en als vrouw. Klompé belichaamde christelijke deugden, zoals naastenliefde en solidariteit. Maar aan de andere kant moest Klompé zich juist profileren als uitzonderlijk om in de politiek een bijzondere rol te kunnen spelen. Eén van de manieren om zichzelf op het openbare terrein als 'bijzonder' en 'anders' te profileren is zich te meten met een bekende held of heldin uit de geschiedenis van de traditie waarin men wil staan. Klompé nam Catharina van Siena tot haar grote voorbeeld. Het interessante voor Schwegman is, hoe Klompé via dit model de beeldvorming rondom zichzelf regisseerde. Twee andere manieren van Klompé om zich in de politiek in een afzonderlijke positie te plaatsen, waren het terugrijpen op de mystiek en haar beroep op de religieuze missie die zij van godswege meende opgedragen te hebben gekregen. "Ik heb het idee", zegt Schwegman, "dat de mystiek vrouwen meer mogelijkheden biedt om in de openbaarheid een bijzondere rol te spelen, dan de gevestigde instituten, omdat ze dan kunnen claimen dat zij een bijzondere ervaring hebben." Het bijzondere is dan, dat er bij een mystieke ervaring sprake is van een direct contact met God, in plaats van een indirect contact via een bemiddelende (mannelijke, kerkelijke) autoriteit. Schwegman vraagt zich af hoe Klompés beroep op een religieuze missie destijds in de door mannen gedomineerde politiek ontvangen werd, maar ook hoe daar vanuit de geschiedschrijving tegenaan wordt gekeken.

Leerstoel

Regelmatig komt het onderwerp 'leerstoel' in ons gesprek terug. Schwegman blijft onderstrepen dat zij met haar nieuwe "kleine baantje" van bijzonder hoogleraar maar een kleine

stempel op toekomstige ontwikkelingen kan drukken. Maar: wat nu wel kan, en voorheen niet, is gerichtere onderzoeksaanvragen indienen bij NWO. Ook kan ze nu meer dan voorheen optreden als zelfstandig ontwerper van onderzoeksprojecten. Een nadeel is echter de huidige ontwikkeling in de richting van grootschalige projecten, waaraan tal van instituten en onderzoekers meewerken. Op zichzelf is dit een positieve ontwikkeling, maar het verhoudt zich slecht tot de huidige stand van zaken van het vrouwenhistorisch onderzoek. Hoewel vrouwengeschiedenis zich tegen de verdrukking in vruchtbaar heeft ontwikkeld, zijn er relatief nog steeds weinig onderzoeksters (v/m) bij betrokken. Bovendien doen dezen veelal heel verschillende dingen, en niet alleen aan universiteiten, maar ook aan para-universitaire instellingen of bij (zelf opgerichte) particuliere onderzoeksbureaus. Daarom valt het volgens Schwegman niet mee deze personen allemaal bij elkaar in een grootschalig project op het terrein van de vrouwengeschiedenis onder te brengen. Het ligt in deze situatie veeleer voor de hand, vindt zij, om aansluiting bij andere grootschalige projecten te zoeken waarin gender kan worden geïntegreerd. Langs deze weg raakt vrouwengeschiedenis ingeburgerd in de reguliere geschiedschrijving en aanverwante vakgebieden en bovendien ontstaan belangwekkende personele overlappingsen.

Voor de langere termijn sluit Schwegman clustering van het vrouwenhistorisch onderzoek echter zeker niet uit. Dichter naar het heden toe heeft zij al enkele concretere plannen tot samenwerking. Samen met vrouwenhistoricae als Francisca de Haan, Maria Grever, Mineke Bosch en Berteke Waaldijk wil zij een nationaal colloquium Vrouwengeschiedenis organiseren. Daarbij wil zij dan ook de onderzoeksscholen vrouwenstudies en cultuurgeschiedenis betrekken en onze eigen VVG: "Vrouwenhistoricae spreken elkaar nog wel regelmatig in de kringen van de VVG, maar toch is de deskundigheid van vrouwengeschiedenis behoorlijk verspreid geraakt." Schwegman wil met haar groep de spil zijn die onderwerpen bedenkt die in de belangstelling staan en het waard zijn gezamenlijk bediscussieerd te worden.

Dit brengt ons op de themata van religie, sekse, nationalisme en modern burgerschap van het begin van het gesprek. Vooral het laatste onderwerp is momenteel in de geschiedschrijving populair. Schwegman verklaart waarom het ook haar zo aanspreekt: "Bij de totstandkoming van het moderne burgerschap was er eigenlijk een aantal voorwaarden aanwezig die het helemaal niet zo logisch maakten dat vrouwen van het burgerschap zouden worden uitgesloten. Dan is het vreemd dat dit toch wel is gebeurd." Ook hangt burgerschap samen met religie, sekse en openbaarheid. Schwegman haalt het voorbeeld aan van De Haans onderzoek naar Elisabeth Fry, een vrouw uit het Réveil, met grote invloed op de ontwikkeling van het Nederlandse gevangeniswezen. De Haan ontdekte dat de negentiende-eeuwse opvatting van 'zorg' zeer nauw verbonden is met de inbreng van vrouwen en allerlei noties die als vrouwelijk te kwalificeren zijn. Het nieuwe is nu de koppeling van dit zorgbegrip aan vrouwen, vrouwelijkheid en openbaarheid. Dit staat in volstrekte tegenstelling tot de opvattingen van een gevestigde onderzoeker als Michel Foucault, die onderzoek deed naar de relatie tussen zorg en macht. Vrouwen die door de toenmalige machtsverdeling van bepaalde publieke zorggebieden waren uitgesloten, hebben religie gebruikt als vehikel om zich in die sectoren een plaats te verwerven. Dit recente inzicht zal naar verwachting tot een herziening leiden van de geschiedschrijving over het Réveil en het negentiende-eeuwse feminisme.

Vrouwengeschiedenis is dus veel meer dan het "slechts aanleveren van de feitjes", besluit Schwegman. Het is ook het ontwikkelen van nieuwe inzichten en het deelnemen aan het historische debat. Juist daarin ziet zij de uitdaging van haar nieuwe functie. Weliswaar is de functie "klein", maar toch moet de reikwijdte ervan niet worden onderschat.

Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen

Petra de Vries

In de geschiedschrijving van de negentiende-eeuwse vrouwenbeweging is tot nu toe nauwelijks aandacht besteed aan de betekenis van seksualiteit. Omgekeerd is er in de gangbare geschiedschrijving van de seksualiteit weinig aandacht voor sekse en het vrouwenvraagstuk. Daardoor is een belangrijke en fascinerende negentiende-eeuwse kwestie, de strijd tegen de prostitutie, in Nederland nooit grondig bestudeerd en is een aantal cruciale vragen nooit gesteld. Waarom was prostitutie zo belangrijk? Wat heeft het negentiende-eeuwse debat over 'de vrouw' te maken met het discours over seksualiteit? En over wiens seksualiteit ging het dan? Op vrijdag 6 juni jl. promoveerde Petra de Vries aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen*, waarin de zogenoemde reglementering van prostitutie centraal staat. *Historica* publiceert haar toespraak die voorafging aan de promotieplechtigheid.

De laatste weken hebben veel mensen tegen me gezegd: je zult wel blij zijn dat je proefschrift af is. Of: wat moet het een opluchting zijn dat je promoveert. Hoewel ik meestal automatisch instemmend geknikt heb, wil ik vanaf deze plaats toch een zekere nuance aanbrenge. Ik vind het jammer dat het onderzoek afgerond is en dat er zometeen een definitieve punt achter mijn boek komt te staan. In de resterende minuten tot aan het begin van de verdediging wil ik proberen U deelgenoot te maken van mijn fascinatie met het onderzoek naar de prostitutiebestrijding in de negentiende eeuw.

Boetvaardige gevallen vrouwen

In de eerste plaats had mijn onderzoek te maken met seksualiteit, geld, ziekte en dood. In de loop van de negentiende eeuw werd in Europa een stelsel ingevoerd dat bekend werd als de reglementering van prostitutie. De reglementering was een poging van de autoriteiten om de gevaren van geslachtsziekten te bestrijden door prostituees te registreren en hen te verplichten zich regelmatig aan een medische controle van hun geslachtsorganen te onderwerpen. De ideologen van de reglementering associeerden de gevreesde geslachtsziekte syfilis met lichtzinnige, verleidelijke, onbetrouwbare en besmette vrouwen uit het volk. Syfilis was een ziekte met een sekse, gelokaliseerd in een vrouwenlichaam. De medici die het stelsel verdedigden, wilden dan ook enkel de vrouwen op geslachtsziekten onderzoeken en niet hun klanten. Degenen

die als 'publieke vrouw' aangemerkt werden, hadden weinig te vertellen. De politie had grote bevoegdheden en kon bijvoorbeeld een besmet verklaarde vrouw opsluiten in een syfilitisch hospitaal totdat ze weer genezen verklaard was.

Prostitutie was ook een politieke zaak. Rond 1875 ontstond een grote internationale sociale beweging tegen de reglementering die bekend werd als het abolitionisme. In Nederland werd het abolitionisme gedragen door een veelkleurige coalitie van orthodox-protestantse mannen, christelijke feministen, radicale feministen, socialisten en vooruitstrevende liberalen. Een deel van hen voelde zich verbonden met wat toen werd aangeduid als *de opbeuring van boetvaardige gevallen vrouwen*. Dit hield in dat gevallen vrouwen ondergebracht werden in gestichten om hen te resocialiseren tot het normale huisvrouwenbestaan. De abolitionisten eisten de afschaffing van het sanitaire toezicht op prostituees, maakten propaganda voor een bordeelverbod en verzetten zich tegen de vrouwenhandel. Hun inspanningen werden beloond: rond 1900 werd de reglementering afgeschaft en in de zedelijkheidswetgeving van 1911 werden de bekende artikelen tegen de bordelen en de vrouwenhandel opgenomen (250bis en 250ter Sr.).

Noodzakelijk kwaad

Waarom werd prostitutie nu een politieke kwestie? Het antwoord is, kort gezegd, dat de prostitutiestrijd een seksestrijd was waarin het ging om de herdefiniëring van seksuele rela-

Anna van Hogendorp (foto IIAV)

ties, gebaseerd op nieuwe inzichten over de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. De betekenis van de beweging was dus veel breder dan het verzet tegen commerciële seksualiteit doet vermoeden. Ik zal hiervan enkele voorbeelden geven. Om te beginnen stond de mannelijke seksualiteit op de politieke agenda. Wat mij boeide, was welke juridische en medische rechtvaardigingen voor de reglementering gegeven werden, en waarom het juist vrouwen waren die daarvan het slachtoffer waren. Door onderzoek van de debatten in medische kringen over het stelsel van reglementering werd duidelijk dat het stelsel steunde op een bepaalde visie op seksualiteit. Medici die geloofden dat seksualiteit, of geslachtsdrift zoals het genoemd werd, haar natuurlijk verloop moest heb-

ben, zagen prostitutie als een noodzakelijk kwaad en de reglementering als een maatregel in het belang van de volksgezondheid. Seksuele onthouding (van mannen, over vrouwen had men het niet) leidde in hun ogen tot ongewenste psychische en lichamelijke klachten. Dit standpunt kwam vanaf 1880 onder vuur te liggen door artsen die geloofden dat seksuele zelfbeheersing geen nadelige gevolgen had voor de gezondheid en dat de prostitutie dus niet nodig was. Deze dissidenten in medisch-wetenschappelijke kring kregen een sterke steun in de rug van de prostitutiebestrijders. Een van de argumenten was dat het sanitaire toezicht geen garantie bood tegen besmetting met syfilis.

Maar het ging in wezen niet om een verschil van mening over besmettingsgevaaren en ziektekiemen. De inzet van de strijd was de vraag of de staat het moest tolereren dat mannen zomaar seksuele toegang tot vrouwen mochten hebben in ruil voor geld. Iedere groepering had daar een eigen visie op. Zo vonden orthodoxe protestantse mannen dat de staat niet geroepen was om de zonde te legaliseren, maar zich conform de christelijke principes zou moeten gedragen. Om de prostitutie te bestrijden en de geslachtsziekten een halt toe te roepen kon de regering het beste de bordelen verbieden. Feministen van allerlei overtuigingen, vooral de radicalen, zagen in de reglementering een vorm van mannelijke overheersing. Voor hen stond prostitutie bij uitstek symbool voor de slavernij der vrouw. Het bestaan van de reglementering bewees voor hen dat mannen de macht hadden in politiek en wetenschap en dat de reglementering gegrondvest was op mannelijk eigenbelang. Als vrouwen het kiesrecht hadden, dan zouden dit soort zaken niet meer getolereerd worden. Socialisten hadden ook hun eigen visie. Zij zagen prostitutie door de bril van een klasse-analyse. De liberale kapitalistische staat stond het in hun ogen toe dat de prostituees, de dochters der proletariërs, opgeofferd werden aan de lage lusten van de rijke hoge heren.

Blanke slavin

Al deze groeperingen verenigden zich op de stelling dat de eisen der zedelijkheid voor mannen en vrouwen gelijk waren. Als vrouwen hun leven lang kuis konden blijven, waarom mannen dan niet? Er moest

een gelijke zedewet komen voor man en vrouw: wat aan vrouwen niet was toegestaan, mochten mannen ook niet doen. Overigens betekende deze feministisch getinte eis niet dat de positie van mannen en vrouwen in de beweging gelijk was. Er was een stil gevecht gaande over de betekenis van de stem van mannen en die van vrouwen in de beweging zelf. Steeds moest de deelname van vrouwen bewaakt en verdeeld worden. Waar ik me in dit verband ook in verdiept heb, is de vraag waarom vrouwen zich nu eigenlijk organiseerden op de prostitutie. Dit kan vanzelfsprekend lijken, maar waarom zouden enkele aanzienlijke, orthodox-protestantse, adellijke dames zoals de pioniersters Anna en Marianne van Hogendorp, vrouwen die hun kleren als een pantser om zich

heen knoopten, zich nu uitgerekend solidaire verklaren met prostituees? En waarom dan 'als vrouw'?

Het zou onterecht zijn om het verzet tegen de gekochte liefde alleen te zien als een stokpaardje van een aantal zedelijkheidsapostelen. De abolitionisten waren er ook op uit om prostituees en andere vrouwen te beschermen tegen seksuele gevaren. Veel prostitutiebestrijders verzetten zich tegen de uitbuiting van prostituees in bordelen en zij zagen een al dan niet terecht verband tussen bordelen en de beruchte handel in blanke slavinnen. Het is opmerkelijk dat de abolitionisten seksuele gevaren voor vrouwen steeds meer in de openbare sfeer projecteerden, gekanaliseerd in een soort collectieve angst voor de vrouwenhandelaar die 'onze vrouwen' wegrooft. Het seksuele gevaar, uitgedrukt in de metafoer van de blanke slavin, werd daarmee iets exotisch, iets dat ver weg gebeurde, als vrouwen op pad gingen en uit het wakend oog van moeder verdwenen, niet aanwezig in het hier en nu. Daarentegen waren er ook vrouwen die wezen op de zogenoemde 'prostitutie in het huwelijk', waarmee de seksuele onderschikking van de gehuwde vrouw werd bedoeld.

Kuis versus besmet

Nu ik dit onderzoek voltooid heb, krijg ik meer en meer het idee dat we nog steeds moeten afrekenen met het culturele beeld van de prostituee als een speciaal soort vrouw, waarvoor in de negentiende eeuw de grondslag gelegd is. Ik heb me intensief verdiept in de vraag wie nu precies gedefinieerd werd als een publieke vrouw en ten opzichte van wie of wat. Je ziet dat het beeld van de *publieke* vrouw zélf het object werd van politieke controversen. De voorstanders van reglementering probeerde vrouwen te scheiden in fatsoenlijk en onfatsoenlijk, in kuis en besmet, in privé en openbaar. De tegenstanders probeerden deze tweedeling in goede en slechte vrouwen te overstijgen, maar met wisselend succes. Feministen die zich op het zusterschap met de gevallen vrouw beriepen, slaagden erin het beeld van de onbetrouwbare verleidelijke vrouw om te zetten in een beeld van de prostituee als iemand waarmee men medelijden moest hebben.

Prostituees leken zich voortdurend buiten de categorie vrouw te bewegen. Rond 1900 werd het beeld van de publieke vrouw door wetenschappers, politici en prostitutiebestrijders afgezet tegen een zogenaamd normale, fatsoenlijke vrouw. Steeds duidelijker werden de kenmerken van die normale kuis vrouw beschreven als de tegenpool van haar luidruchtige en zondige variant. Wat je tegenwoordig ziet, is een nieuw proces. Te oordelen naar het dure sexy ondergoed dat tegenwoordig ook in de betere damesmodezaak te koop is, heeft zich een opmerkelijke historische verschuiving voorgedaan: probeerden hoeren er in de negentiende eeuw uit te zien als 'dames', tegenwoordig proberen dames er uit te zien als hoeren.

Marianne van Hogendorp (HIAV)

Petra de Vries is sociaal-wetenschapper en psycholoog. Zij is als universitair docent vrouwenstudies verbonden aan de Politieke en Sociaal-Culturele Faculteit van de Universiteit van Amsterdam.

Petra de Vries, Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen. De reglementering en bestrijding van prostitutie in Nederland, 1850-1911. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1997. f 49,00

Mary Wollstonecraft als historica van de Franse Revolutie

Tine van Raamsdonk

Dit jaar is het tweehonderd jaar geleden dat Mary Wollstonecraft (1759-1797) overleed. Naast het beroemde *A Vindication of the Rights of Woman* publiceerde Wollstonecraft in 1794 *An historical and moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effects it has produced in Europe*. Veel van wat Wollstonecraft in 1794 schreef, komt overeen met wat tegenwoordig door historici over de Franse Revolutie wordt gezegd. Over de rol en betekenis van vrouwen in de Revolutie heeft de schrijfster echter niet of nauwelijks geschreven. Tine van Raamsdonk probeert hier een verklaring voor te vinden.

Het leven en denken van Mary Wollstonecraft is voor een belangrijk deel bepaald door de Franse Revolutie. Deze gebeurtenis radicaliseerde haar maatschappelijke en politieke denkbeelden en stimuleerde haar om te publiceren. Met *A Vindication of the Rights of Men* reageerde ze in 1790 op *Reflections on the Revolution in France* van Edmund Burke. Ze vestigde hiermee haar naam in de politieke discussie die in Engeland naar aanleiding van de Franse Revolutie gevoerd werd. Twee jaar later bracht Wollstonecraft met *A Vindication of the Rights of Woman* (1792) ook de zaak van vrouwen in het debat over de Revolutie.¹ Haar maatschappelijke opvattingen waren inmiddels geradicaliseerd: "It is justice, not charity that is wanting in the world".

In juni 1793, tijdens de radicale fase van de Revolutie en na de val van de Girondijnen -de politieke groepering waarmee ze persoonlijke banden had- begon Mary Wollstonecraft aan haar boek *An historical and moral View ... of the French Revolution*.² Ze koos ervoor haar verhaal vanuit het perspectief van de Terreur te schrijven. Ze stond nog steeds achter de ideeën van de Revolutie maar was bepaald niet kritiekloos ten aanzien van de ontwikkelingen.

Rovers en dieven

Volgens de titel wil het boek een 'view', een overzicht geven van de oorsprong en het verloop van de Revolutie en de gevolgen in Europa. Wat het verloop betreft komt Wollstonecraft niet verder dan het eerste jaar, 1789. Om de oorsprongen van de gebeurtenissen te verklaren schetst ze een soort cultuurgeschiedenis van Europa, en speciaal van Frankrijk, vanaf de Oudheid.

De oorzaak van de Revolutie ziet Wollstonecraft in het intellectuele klimaat. Alleen ideële en politieke factoren kunnen in haar ogen een eind maken aan tirannie. Als causale factoren voor de Revolutie ziet Wollstonecraft verder de rechtsongelijkheid, de corrupte rechtspraak en het onbillijke belastingstelsel dat agrarische hervormingen onmogelijk maakte en de publieke moraal aantastte: het maakte rovers van de rijken

en dieven van de armen.

Beslissend voor het moment van uitbreken van de Revolutie is voor haar het besluit om de Staten-Generaal bijeen te roepen, en wel op de manier zoals dat in 1614 voor het laatst was gebeurd, dus niet meer in overeenstemming met de maatschappelijke realiteit. Ze verwijt Necker dat hij op dat

Mary Godwin (geboren Wollstonecraft),
door John Opie (National Portrait Gallery, London)

Mary Wollstonecraft, detail van een portret door John Opie
(Tate Gallery, London)

moment zijn verantwoordelijkheid niet genomen heeft: als hij gebruik had gemaakt van zijn populariteit en toen een meer algemeen aanvaardbare oplossing gekozen had, had de Revolutie wellicht voorkomen kunnen worden.³

Wollstonecraft schrijft geëmotioneerd en met afschuw over de gruwelen die tijdens de Revolutie plaatsvonden. In haar poging een verklaring voor dit geweld te vinden, wijst ze erop dat er nooit een rechtvaardig regime was geweest en dat de overheid zelf altijd het slechte voorbeeld van wreedheid had gegeven, bijvoorbeeld op het gebied van terechtstellingen. Zoals tegenwoordige historici wijzen op het 'structureel geweld' waaraan de Fransen blootstonden, zo benadrukte Wollstonecraft al hoe plotselinge uitbarstingen van geweld altijd meer aandacht krijgen dan het voortdurende lijden van het volk.

Tocqueville-syndroom

Sommige afgevaardigden in de Nationale Vergadering wilden teveel ineens, schrikten daarom mensen af en riepen weerstand op. Dat is waar Mary Wollstonecraft op wees in haar verklaring voor het ontsporen van de Revolutie. Voorts benadrukte ze het gebrek aan praktische politieke ervaring bij de afgevaardigden als gevolg van een lange periode van absolutisme. Dit laatste argument werd later, in de negentiende eeuw ook door Tocqueville genoemd en is bekend geworden als het 'Tocqueville-syndroom'.

Wollstonecraft plaatst het ontsporen van de Revolutie op een eerder moment dan andere historici. Het cruciale moment is voor haar de verplaatsing van de Nationale Vergadering van Versailles naar Parijs, na de mars van de vrouwen naar Versailles in oktober 1789. Zij ziet in deze volksbeweging minachting voor een constitutioneel orgaan. Een orgaan dat

vervolgens door lafheid en plichtsverzaking is geweken voor het geweld van de straat. Ondanks alles is het eindoordeel van Wollstonecraft over de Franse Revolutie positief omdat er een ander politiek systeem in Frankrijk kwam en de Verklaring van de Rechten van de Mens werd uitgeroepen.

Theatrale vertoning

Wollstonecraft geeft in haar *View* blijk van een persoonlijke en originele visie op de Revolutie. Het 'ontsporen' plaatst zij op een eerder moment dan welke historicus ook.⁴ Het is opvallend hoeveel thema's zij aanroert die ook tegenwoordig de belangstelling hebben. Zij wees bijvoorbeeld al op de invloed van politieke ideeën uit de Engelse Burgeroorlog in de zeventiende eeuw doordat het onder Franse intellectuelen mode was geworden om Engels te lezen. Ze noemt ook de inspirerende werking van de Amerikaanse revolutie als praktisch experiment van politieke wetenschap. Verder signaleert zij de grote betekenis die de Fransen hechtten aan conversatie. Mensen lazen om stof tot conversatie te hebben. Daardoor kregen ideeën van Quesnay, Voltaire en Rousseau een grote verspreiding. Voorts wijst zij op de grote invloed van veel gelezen schrijvers van minder niveau, de 'Grubstreet-journalistiek', de omgang met taal tijdens de Revolutie en de rol van het theater.⁵

Het primaat dat Wollstonecraft geeft aan ideële en politieke factoren is in overeenstemming met de opvattingen van hedendaagse historici. De rol van vrouwen in de Franse Revolutie noemt ze echter niet of nauwelijks. Ook daarin ligt een overeenkomst met de meeste moderne historici.

Wollstonecraft beschikte als contemporain historica niet over de informatie die nu beschikbaar is. Ze was door de politieke situatie beperkt in haar mogelijkheden om informatie te verzamelen en contacten te onderhouden. En waarschijnlijk verstond ze ook niet alles wat gezegd werd. Toch is het vreemd dat iemand die in de *Vindication* een pleidooi houdt voor 'de helft van de mensheid' in haar boek over de Revolutie niet het begin van een vraagstelling opneemt over wat de Revolutie voor die helft van de mensheid heeft betekend.

Hoewel haar *Historical and moral View* niet verder gaat dan 1789, anticipeert ze wel op de Terreur maar nergens op de *Verklaring van de Rechten van de Vrouw* van Olympe de Gouges. Ook de petitie van Etta Palm voor politieke gelijkheid van mannen en vrouwen in 1791 of het verbod op vrouwenclubs en het uitsluiten van vrouwen uit de Parijse commune in 1793, noemt Wollstonecraft nergens. Een paar keer vermeldt ze acties van vrouwen, maar daarover is haar oordeel negatief. Wanneer een groep vrouwen van de derde stand hun sieraden offert ter delging van de nationale schuld ziet zij dit als een theatrale vertoning. Honger zou volgens Wollstonecraft de drijfveer zijn geweest van de vrouwen die deelnamen aan de mars naar Versailles, of ze waren omgekocht door de hertog van Orléans. Politieke motivatie sluit ze expliciet uit: "That a body of women should put themselves in motion to demand relief of the king, or to remonstrate with the assembly respecting their tardy manner of forming the constitution, is scarcely probable; and that they should have undertaken the business without being instigated by designing persons, (...) is a belief which the most credulous will hardly swallow".⁶

Onfatsoenlijk en militant

Tegenwoordig gaan vrouwenhistorici ervan uit dat er bij vrouwen wel degelijk sprake was van politieke motivatie. Dominique Godineau stelt bijvoorbeeld dat de Parijse vrouwen ervan uitgingen dat zij net als de mannen deel uitmaakten van het soevereine volk.⁷

Een verklaring voor het feit dat Wollstonecraft geen aandacht besteedde aan de betekenis van de Revolutie voor vrouwen zou kunnen zijn dat de negatieve gevolgen van de Revolutie voor vrouwen pas in en na 1795 zichtbaar werden; vooral door de wetgeving van Napoleon werd duidelijk dat met de

Revolutie de standen als juridische categorie weliswaar verdwenen, maar dat sekse als juridische categorie gehandhaafd bleef. Toen Wollstonecraft haar boek schreef, waren er inmiddels wetten van kracht geworden die de juridische positie van vrouwen sterk verbeterd hadden, binnen het huwelijk gelijkheid brachten en echtscheiding met wederzijds goedvinden mogelijk maakten. Het zou kunnen zijn dat Wollstonecraft van deze wetten op de hoogte was en het daarom niet nodig vond nader op de situatie van vrouwen in te gaan.⁸

Toch is er een groot verschil tussen de manier waarop Wollstonecraft in 1790 in *A Vindication of the Rights of Men* schrijft over de vrouwen van de mars naar Versailles en die waarop ze dat in haar geschiedenis van de Revolutie doet. Toen Burke deze vrouwen beschreef als "the furies of hell, in the abused shape of the vilest of women", schreef Wollstonecraft in 1790 het commentaar: "Probably you mean women who gained a livelihood by selling vegetables or fish, who never had any advantage of education".

Het is heel goed mogelijk, zoals Joan Landes meent, dat Wollstonecraft werd afgestoten door het onfatsoenlijke en militante optreden van vrouwen in de tweede fase van de Revolutie. Haar afkeer van het optreden van de vrouwen in 1789 zou dus gebaseerd kunnen zijn op geschoktheid over acties van vrouwen in 1793.⁹ De opstanden in juni 1793 waarin Montagnardvrouwen actief waren, hebben immers uiteindelijk geleid tot de val van de Girondijnen. Helen Maria Williams, ook een historica van de Franse Revolutie met wie Wollstonecraft in Parijs omging ('[...] I rather like her [...]'), kwam in de gevangenis, en veel mensen uit haar kring stierven op het schavot.

Een andere verklaring voor het negatieve beeld dat Wollstonecraft van vrouwen geeft, zou kunnen zijn dat zij als radicaal politiek denker iedere maatschappelijke verbetering zag gefundeerd in een verbetering van de politieke structuur. Ook de verbetering van de positie van vrouwen zou dus pas na een politieke verandering kunnen plaatsvinden. De Franse Revolutie bood volgens Wollstonecraft mogelijkheden tot politieke herstructurering en zou een voorbeeld kunnen zijn voor andere landen.

Juist omdat Mary Wollstonecraft zulke grote verwachtingen van de Revolutie had, trof het ontsporen van die Revolutie

Palais Royal 10 juli 1789, door Jean-François Janinet
(Musée Carnavalet, Paris)

haar diep. Bij die ontsparing speelden vrouwen een rol. De mars van de vrouwen naar Versailles leidde immers tot verplaatsing van de Nationale Vergadering naar Parijs, een beslissing die volgens Wollstonecraft het begin van de anarchie was. Een anarchie die samenging met het ontsporen van de Revolutie en het ontstaan van de desillusie.

Originele visie

Al met al is uit de *View* eigenlijk niet op te maken dat Mary Wollstonecraft feministe was. Dat de zaak van vrouwen haar steeds ter harte is gegaan, blijkt echter uit haar postuum verschenen roman *Maria, or the Wrongs of Woman* (1797) die beschouwd kan worden als een vervolg op de *Vindication of the Rights of Woman*. In deze roman laat zij zien hoe ongunstig de geldende wetten voor vrouwen zijn en welke maatschappelijke factoren een rol spelen bij de onderdrukking van vrouwen. Ook in de *Letters, written during a short Residence in Sweden, Norway and Denmark* (1795) toont ze zich betrokken bij het lot van vrouwen.¹⁰

Ook al schreef Wollstonecraft in haar boek over de Franse Revolutie nauwelijks of negatief over vrouwen, haar geschiedenis van de Franse Revolutie is belangwekkend genoeg. Ze toont zich een historica met een originele visie. Bovendien profileert ze zich als een politiek denker die in de toenemende kennis van 'political science' en in politieke hervormingen de mogelijkheden ziet tot groter geluk voor de mensheid in het algemeen, dus ook voor vrouwen.¹¹

Tine van Raamsdonk is historica. Deze tekst is een bewerking van een lezing die zij op 15 maart 1997 op een studiemiddag van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis hield.

1. Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Woman*. Harmondsworth, 1975; Gary Kelly, *Revolutionary Feminism. The mind and career of Mary Wollstonecraft*. London, 1992, p. 140; Marilyn Butler, *The Works of Mary Wollstonecraft*. London, 1989, I, p. 10; Harriet Devine Jump, *Mary Wollstonecraft: Writer*. New York, 1994.
2. Mary Wollstonecraft, *An historical and moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effect it has produced in Europe*. London, 1794. [hierna *View* te noemen] Ook in *Works*, VI en in Janet Todd (ed.), *Mary Wollstonecraft, Political Writings. A Vindication of the Rights of Men. A Vindication of the Rights of Woman. An historical and moral View of the French Revolution*. Oxford, 1994.
3. Jacques Necker (1732-1804), in augustus 1788 benoemd tot directeur-generaal van financiën en minister van staat.
4. Tine van Raamsdonk, 'Mary Wollstonecraft en de Franse Revolutie'. In: *Nieuwsbrief Studiegroep vrouwengeschiedenis van de vroegmoderne tijd 2* (oktober 1990) 4, pp. 2-5.
5. *View*, p. 10, 503-505, 25-27.
6. *View*, p. 453.
7. Dominique Godineau, *Citoyennes tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française*. Parijs, 1988, pp. 224-227, 353.
8. Tine van Raamsdonk, 'Vrouwen en de Franse Revolutie'. In: *Rekenschap. Humanistisch tijdschrift voor wetenschap en cultuur* 36 (maart 1989) 1, pp. 38-43.
9. *Works* V, p. 30. Joan Landes, *Women and the public sphere in the age of the French Revolution*. Ithaca, 1988, pp. 146-151, 112.
10. James Kinsley en Gary Kelly (eds.), *Mary Wollstonecraft, Mary and the Wrongs of Woman*. Oxford, 1980. Mary Wollstonecraft, *A short Residence in Sweden, Norway and Denmark*; Richard Holmes (ed.), *William Godwin, Memoirs of the author of the Rights of woman*. Harmondsworth, 1987.
11. *View*, p. 522. Voor 'political science' bij Wollstonecraft, zie: Virginia Sapiro, *A vindication of political virtue. The political theory of Mary Wollstonecraft*. Chicago, 1992.

“Het mannepak dagt my wel het billykste om myne Kunststreeken onder te betoonen”

Vrouwen in mannenkleren in de achttiende eeuw

Amber Stegink

In de Republiek van de vroegmoderne tijd zijn er veel vrouwen geweest die zich verkleedden als man. Hun sociale identiteit kwam niet overeen met hun lichamelijke identiteit. De speelruimte tussen deze identiteiten is het uitgangspunt geweest van het scriptie-onderzoek van Amber Stegink. Zij verklaart de travestie door te wijzen op voornamelijk sociale achtergronden. Hiermee gaat zij in tegen de mening van Rudolf Dekker en Lotte van de Pol die vooral seksuele motieven aanwijzen.

Voor vrouwen was een bestaan als man om meerdere redenen aantrekkelijk in de achttiende eeuw. De economische situatie van het gros van de bevolking was niet echt florissant en dat gold zeker voor vrouwen. Niet alleen kregen zij minder betaald dan hun mannelijke collega's, ook hadden zij geen toegang tot leger en vloot, de twee grootste werkgevers in deze tijd. Daarnaast kon ook liefde een rol gespeeld hebben in de keuze van deze vrouwen. Ze monsterden aan op een schip naar de Oost om een geliefde na te reizen. Ook uit vaderlandsliefde en avonturiersdrang hebben vrouwen het mannenpak aangetrokken en in tijden van oorlog de wapens opgepakt om hun land te verdedigen.

De achttiende eeuw is mijn uitgangspunt geweest, omdat zich in deze periode een revolutie voltrok in het denken over man en vrouw en hun onderlinge relatie. De hedendaagse vanzelfsprekendheid van een systeem met twee seksen heeft namelijk niet altijd bestaan.

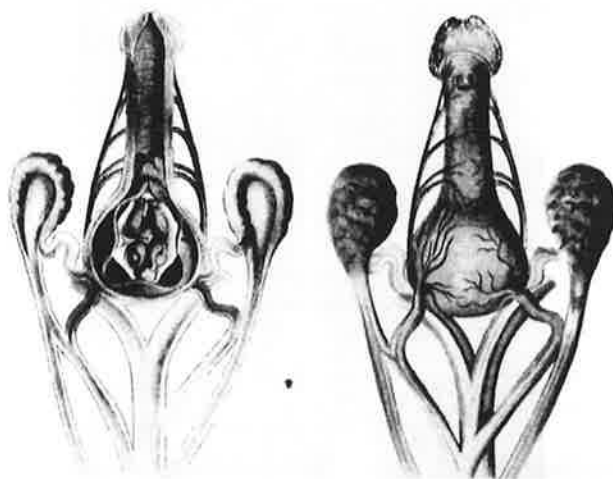
Eén/twee-sekse(n)systeem

Tot ongeveer het einde van de zeventiende eeuw bestond er slechts één sekse, de mannelijke wel te verstaan. De vrouw werd gezien als inferieure variant van de superieure man. Vanwege vermeende geslachtelijke overeenkomsten, wat de man buiten had hangen was bij de vrouw naar binnen geklapt, werden vrouwen in staat geacht alsnog geslachtelijk man te worden. In dit één-seksesysteem was de lichamelijke grens tussen man en vrouw dus vaag. Hierdoor was het voor vrouwen relatief makkelijk zich voor te doen als man. Bijgevolg lagen ook de sociale identiteiten van beide seksen als het ware in elkaars verlengde. De man stond bovenaan de maatschappelijke ladder en de vrouw onderaan. Maar zij kon altijd nog hogerop komen. Ten tijde van het één-seksesysteem was travestie van vrouwen een fenomeen dat min of meer begrepen werd door tijdgenoten, want deze vrouwen streefden naar iets hogers.

Tegen het eind van de zeventiende eeuw trad er een verandering op. Wetenschappelijke ontdekkingen legden nu de

nadruk op de verschillen tussen man en vrouw. Dit betekende een lichamelijke opwaardering van de vrouw. Van inferieure variant werd zij bevorderd tot zelfstandig wezen. In samenhang met deze verandering voltrok zich een ander proces: de vermaatschappelijking van het biologisch geslacht. Sekse werd een bepalende factor in maatschappelijk opzicht, ofwel het geslacht bepaalde de sociale plaats in de samenleving.

In dit twee-seksesysteem waren vrouwen feitelijk slechter af dan in het één-seksesysteem. Want hoewel vrouw en man nu gezien werden als in theorie gelijkwaardig, ontwikkelden ze zich als aparte, oppositionele seksen met een passend sociaal gedrag en een eigen plaats in de maatschappij. Met het ver-

Links een afbeelding van de op een penis lijkende vrouwelijke voortplantingsorganen door Georg Bartisch, *Kunstbuche* (1575). Rechts is de voorkant van de uterus weggesneden en is de binnenkant te zien.

Uit: Th. Laqueur, *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*. Cambridge-Londen, 1990, pp. 88.

krijgen van een eigen lichamelijke status van de vrouw nam de maatschappelijke ongelijkheid tussen de seksen toe. Er ontstonden duidelijker dan voorheen sociale voorschriften voor man en vrouw. Het gevolg hiervan was dat de vrouw niet alleen per definitie maatschappelijk als de mindere gold ten opzichte van de man, maar ook dat daar niets aan te veranderen was.

Deze verandering in het denken over de relatie tussen man en vrouw bracht ook een andere kijk op travestie. Vrouwen in mannenkleden waagden het de denkbeeldige lijn tussen man(nelijkheid) en vrouw(elijkheid) te overtreden en dat was ongehoord. Naarmate de achttiende eeuw vorderde, werd de speelruimte tussen fysieke en sociale identiteit kleiner.

Sociale travestie

Er zijn vrouwen geweest die zich hebben willen onttrekken aan de groeiende maatschappelijke ongelijkheid tussen de seksen en daarom kozen voor een bestaan als man. De travestie van deze vrouwen zegt in mijn ogen dus vooral iets over de sociale achtergronden van deze vrouwen. Ik verschil hierin van mening met Rudolf Dekker en Lotte van de Pol, auteurs van onder andere *Daar was laatst een meisje loos* en *Vrouwen in mannenkleden*². Dekker en Van de Pol dichtten een grote rol toe aan seksuele motieven die vrouwen tot travestie aanzetten. Ze gaan in op hermafroditisme, travestie, homoseksualiteit en transseksualiteit. Mijns inziens worden deze negentiende- en twintigste-eeuwse begrippen al te makkelijk gebruikt om het verschijnsel vrouwen in mannenkleden te verklaren. Zo wil ik aannemen dat vrouwen zich vanwege hun liefde voor een andere vrouw verkleedden als man, maar dan ter misleiding van de buitenwereld en niet omdat ze dachten dat ze vanwege hun gevoelens wel man moesten zijn.

In plaats van ingewikkelde psychologische processen die de oorzaak zouden kunnen zijn dat vrouwen zich in mannenkleden huldten, denk ik dat vrouwen veelal overgingen tot travestie vanuit sociale motieven. In plaats van een onstuitbare drang van vrouwen om in kleden van het andere geslacht te lopen, denk ik dat het doorslaggevend was dat mannenkleden in deze tijd deuren openden die voor vrouwenkleden gesloten bleven. Mannen hadden nu eenmaal meer bewegingsvrijheid. Door zich voor te doen als man konden vrouwen zich diezelfde vrijheid en sociale status toeëigenen.

De vrouwelyke Cartouche

Ik heb getracht het groeiende onderscheid tussen man en vrouw terug te vinden in twee achttiende-eeuwse bronnen: *De Bredasche Heldinne* (1751), gebaseerd op het leven van Maria van Antwerpen en geschreven door F.L. Kersteman, en *De vrouwelyke Cartouche* (1756), een fictief verhaal van P.L. Kersteman³. Voor dit artikel zal ik mij evenwel enkel richten op laatstgenoemd werk omdat dit een relatief onbekende bron is.

Het gebruik van literatuur als historische bron is lange tijd omstreden geweest, maar sinds de jaren zeventig zijn er steeds meer historici die literaire bronnen betrekken in hun onderzoek. Het gaat dan niet om concrete feiten -het blijft immers fictie- maar om een bepaalde tijdgeest. Die is juist weer moeilijk te vinden in andersoortige bronnen. Ook in dit geval heb ik deze bron gebruikt om een bepaalde mentaliteit te peilen. Hoe wordt er gereageerd op de vrouw in mannenkleden in *De vrouwelyke Cartouche*?

Charlotta, hoofdpersoon in dit verhaal, is al op jonge leeftijd wees geworden en in huis genomen door Carlisle, een jonkvrouw. Hoewel ze een goede opvoeding geniet, komt Charlotta op het verkeerde pad terecht; ze heeft een onstuitbare drang tot stelen. Op twaalfjarige leeftijd loopt ze weg van huis en moet ze zich alleen zien te redden. Ze vindt werk als dienstmeid en raakt zwanger van de zoon des huizes. Charlotta had gedacht te kunnen trouwen, maar in plaats daarvan wordt ze weggestuurd. Haar kindje legt ze te vonde-

Omslag van P.L. Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*, 's-Hertogenbosch, 1756. Van commentaar en inleiding voorzien door Rudy Schreijnders. Den Haag, 1987. Deel II

ling. In deze situatie besluit ze tot een nieuwe overlevingsstrategie. Ze koopt mannenkleden, een geweer, noemt zich Ronandus en sluit zich aan bij een groep valsspelers. Ze leeft vervolgens van diefstal en oplichting, waardoor ze meerdere malen in penibele situaties terecht komt. Als de grond onder haar voeten haar te heet wordt, verandert ze van gedaante. Het ene moment is ze Ronandus, het andere Charlotta.

De vrouwelyke Cartouche bevat een aantal interessante aanknopingspunten voor mijn onderzoek. Allereerst roept het 'beroep' dat Charlotta uitoefent vragen op. Ze sluit zich aan bij een groep valsspelers en later bij een struikroversbende. Ze verandert hierbij van een typisch vrouwenberoep, dienstmeid, naar een beroep dat meer in de mannelijke sfeer ligt. Het onderzoek van Kloek naar criminaliteit en seks heeft uitgewezen dat als vrouwen al crimineel waren, ze zich eerder bezighielden met het zogenaamde kruimelwerk⁴. Valsspelerij zou hier nog onder kunnen vallen, maar het 'struikroverschap' niet. Met betrekking tot haar broodwinning zegt Charlotta zelf: "Als Vrouw myne meesterlyke guiteryen uit te werken vond ik insgelyks niet oorbaar: Het mannepak dagt my wel het billykste om myne Kunststreeken onder te betoonen"⁵. Aan haar keuze om van criminaliteit te gaan leven verbond Charlotta dus zelf al een bestaan als man. Mannenkleden verschaften haar meer bewegingsvrijheid, zowel letterlijk als figuurlijk. Als man was zij in staat in kringen te verkeren die voor vrouwen verboden terrein zouden zijn.

Ik ben van mening dat Charlotta minder serieus zou zijn genomen indien ze zich als vrouw had gepresenteerd aan haar toekomstige collega's. En dat terwijl haar streken en zonden niet onderzoeken voor die van haar kameraden. Dat de auteur in de keuze voor zijn titel de connectie legt met de beruchte Cartouche, leider van een roversbende in het begin van de achttiende eeuw, zegt in dit opzicht voldoende.

Een tweede punt dat de aandacht trekt is Charlotta's positie ten opzichte van mannen op het vlak van de liefde. Deze vormt een groot contrast met Ronandus' positie ten opzichte van vrouwen. Doordat Charlotta voortdurend van identiteit wisselt, komt in deze bron het verschil tussen mannen en vrouwen op het terrein van de liefde goed naar voren.

Charlotta stoot al vrij vroeg haar neus door in zee te gaan met Floridor die ook van huis is weggelopen. Ze wordt verliefd en vertrouwt hem gestolen juwelen toe om te verkopen. Floridor zou echter nooit terugkeren. Ook als bekend wordt dat ze zwanger is van de zoon van haar werkgever, zit er voor haar geen huwelijk in maar wordt ze ontslagen. In gevangenschap wordt Charlotta geholpen door een cipier die belooft met haar te trouwen. Ook hij laat het afweten, al vindt Charlotta dat uiteindelijk niet heel spijtig want, zo zegt zij, "...hoe ik verschuldigd zou weezen als ik Gehuwd was om myn Man te gehoorzamen..."⁶. Als haar bendeleden Charlotta's ware identiteit ontdekken, hebben zij geen oog meer voor haar vakken-nis maar willen haar "voor haar vrouwelykheid gebruiken". Deze voorvallen schetsen een beeld van een afhankelijke vrouw die niet geacht wordt zelf initiatieven te nemen.

Daartegenover staat dat Ronandus een echte hartenbreker is. Overal waar hij komt, liggen de vrouwen aan zijn voeten. Om haar mannelijkheid ook op seksueel gebied te versterken, tracht Charlotta ook mannelijk te reageren op aantrekkelijke vrouwen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Leamina, het nichtje van een werkgeefster van Ronandus: "Ze was zo knap dat geen sterveling die zig van Adams kunne kon zeggen, magtig was, dat hy ze met onverschillige oogen aanschouwden. Ik

deed dan ook myn best om me niet ongevoelig over haare verlokkende bevalligheid te toonen..."⁷. In de gedaante van Ronandus kan Charlotta wel initiatief nemen op liefdesvlak, ook al doet ze dat uit economische overwegingen. Opvallend is dat Charlotta voortdurend bedrogen wordt, terwijl Ronandus juist anderen bedriegt.

Met bovenstaande opmerking in het achterhoofd is het centrale thema in deze bron terug te brengen tot één begrip: macht. Het feit dat Charlotta het ene moment wordt ingedeeld in de categorie 'man' en dan macht heeft en het volgende moment tot de categorie 'vrouw' behoort, waarin zij nage-noeg zonder macht is, betekent dat macht blijkbaar een voorrecht is dat alleen aan mannen wordt gegeven of alleen door mannen kan worden genomen. Als vrouw is Charlotta duidelijk de afhankelijke partij.

De auteur van *De vrouwelyke Cartouche* heeft in zijn bron gekozen voor een sterke maatschappelijke scheiding tussen man en vrouw. Duidelijk is dat slechts een verandering van kleding niet voldoende was en dat Charlotta ook haar gedrag diende aan te passen. Het verschil tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid komt in deze bron met name tot uiting mid-dels de maatschappelijke positie die Charlotta heeft als vrouw en als man.

De fysieke en sociale grens tussen man en vrouw die in de achttiende eeuw steeds meer uitgekristalliseerd raakte, werd door Charlotta niet gerespecteerd. Toch is in de bron geen sprake van maatschappelijke veroordeling, althans niet van Charlotta's travestie. Wel stuit haar criminele gedrag op grote afkeur. Maar in mijn ogen heeft de auteur wel een indirecte weg gekozen om toch duidelijk te maken dat de grens tussen man en vrouw wel degelijk gerespecteerd diende te worden. Ik denk hierbij aan de beide keren dat Charlotta ontdekt wordt. De belangstelling van mannen om haar heen verschuift van professionele interesse naar amoureuze interesse. Het geeft de contemporaine verhoudingen tussen man en vrouw goed weer. Daarnaast is het mogelijk dat de auteur via het criminele gedrag van zijn hoofdpersonage vooral vrou-welijke lezers wilde waarschuwen voor het leven dat een vrouw alleen buiten de beschermende omgeving van familie en gezin, waarin zij afhankelijk was, zou leiden.

Na lezing van *De vrouwelyke Cartouche* moet de lezer wel tot de conclusie komen dat een vrouw vooral niet alleen de wijde wereld in moet trekken, maar er beter aan doet zich neer te leggen bij haar, door geboorte bepaalde, sociale positie.

Amber Stegink heeft *Vrouwengeschiedenis* gestudeerd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Titelpagina van *De vrouwelyke Cartouche*
Uit: *ibidem*, pp. 32. Deel II.

1. P.L. Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*. 's-Hertogenbosch, 1756, p. 28.
2. R. Dekker en L. van de Pol, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten -een historisch onderzoek*. Baarn, 1981; Idem, *Vrouwen in mannenkleren. De geschiedenis van de vrouwelijke travestie*. Amsterdam, 1992.
3. F.L. Kersteman, *De Bredasche Heldinne*. Den Haag, 1751. R. Dekker, G. Johannes en L. van de Pol. ed. Hilversum, 1988; P.L. Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*. 's-Hertogenbosch, 1756, deel I.
4. E. Kloek, 'Criminaliteit en sekse in de confessieboeken, 1678-1794'. In: Idem, *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd: drie Leidse studies*. Hilversum, 1990, pp. 122-158.
5. P.L. Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*, pp. 28.
6. *Ibidem*, pp. 208-209.
7. *Ibidem*, pp. 248.

Henriette Roland Holst definitief bijgezet in de geschiedschrijving

Elsbeth Etty

LIEFDE IS HEEL HET LEVEN NIET
Henriette Roland Holst 1869-1952.
Uitgeverij Balans, 1996. ISBN
9050185037. f 85,00

De dubbelzinnigheid die het leven van Henriette Roland Holst kenmerkte, is ook tekenend voor de beeldvorming rond de dichteres, schrijfster en politica. Aan de ene kant is zij gemythologiseerd als Nederlands grootste dichteres en het nationale geweten. Hiertegenover staat dat in de geschiedschrijving van de vroege arbeidersbeweging in Nederland nauwelijks een plaats voor haar is ingeruimd. Elsbeth Etty stelde zich ten doel 'rode Jet' te vermensenlijken. Dit resulteerde in een schitterende biografie, waarop zij vorig jaar cum laude promoveerde. *Liefde is heel het leven niet draagt ertoe bij dat de 'algemene' geschiedenis niet langer enkel wordt bevolkt door voor- aanstaande mannen.*

Een belangrijke vraag die de moderne biograaf zich dient te stellen, is hoe de mens die zijn of haar personage is geweest, het meest recht kan worden gedaan. Hiervoor is het noodzakelijk dat de biograaf een relatie aangaat met het personage, zonder dat de verbeelding van de biograaf de overhand krijgt. In de schaarse biografieën die er over vrouwen van deze eeuw zijn verschenen, ontbreekt het hier helaas nogal eens aan. Zo werden de morele dilemma's waarmee Roland Holst worstelde ten onrechte in negatieve zin toegeschreven aan haar wispelturige 'vrouwelijke' aard, terwijl tegelijkertijd voor haar bijzondere positie als vrouw nauwelijks aandacht was. Het is de verdienste van Elsbeth Etty dat aan dit mankement een einde is gekomen. Door de sekse van Roland Holst voortdurend in het vizier te houden, valt in te schatten welke obstakels Roland Holst moest overwinnen om de invloedrijke vrouw te worden die zij was. Etty doet dit zonder de vooringenomenheid die sommige feministische theorieën kenmerkt, zodat het Holst bespaard blijft gereduceerd te worden tot enkel een vrouw.

Roland Holst zelf probeerde de belemmeringen die haar vrouw-zijn meebracht voor haar politieke en literaire carrière zoveel mogelijk te negeren. De voorbeeldfiguren die als een rode draad door haar leven lopen, zijn voornamelijk mannelijke helden. Van het

feminisme dat in haar tijd bloeide, moest zij niets hebben. Nog sterker dan haar eigen partijgenoten vond zij dat de SDAP de strijd moest aangaan tegen de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898. De organisatie van de Tentoonstelling had te veel een bourgeois karakter en er moest worden voorkomen dat arbeidersvrouwen, bij gebrek aan klassebewustzijn, zich bij een dergelijke club van rijke dames zouden aansluiten. Alleen in haar gedichten zijn sporen te vinden van een besef dat zij het als vrouw van haar tijd niet gemakkelijk had: "O het schijnt wel schoon te leven / als de grenzen worden verwijd / maar het is geen geluk te komen / op een kentering van den tijd / en een vrouw te zijn geboren", zo is te lezen in haar bundel *De Nieuwe Geboort*.

Kwezel

Het kunstenaarschap, haar politieke activiteiten en haar persoonlijke leven worden in samenhang met elkaar gepresenteerd. Op deze manier worden de 'wispelturigheden' van de schrijfster, dichteres en politica verklaarbaar gemaakt. De hartstocht die zij in haar relatie met Rik Roland Holst miste, kon zij kwijt in de strijd voor het socialisme. Haar soms wat al te drammerige hartstochtelijkheid waarmee zij op het politieke vlak te werk ging, kan zo enigzins worden verklaard. Ook haar verheerlijking van het moederschap van arbeidersvrouwen is te verklaren door te kijken naar haar persoonlijke leven: eerder dan het standpunt van een woordvoester van arbeidersvrouwen is deze kijk op het moederschap een projectie van een tegen haar wil kinderloos gebleven romantica. En hier ligt tevens de tragiek van deze vrouw: zij wilde zich losmaken van haar eigen goeie milieu, maar kon geen aansluiting vinden bij de arbeiders en arbeidsters voor wie zij streed.

Holst is vaak verweten dat zij teveel zwenkte tussen verschillende standpunten. Ook zou zij aan het einde van haar leven een tot het christendom bekeerde halfzachte vrouw zijn geworden. Als lezer van de biografie krijg je een genuanceerder beeld van de ontwikkeling van haar politieke opvattingen. Holst was van mening dat een revolutie alleen tot stand kon komen als de eenheid binnen de partij gehandhaafd zou blijven. Dat haar eigen opvattingen niet altijd strookten met de partijlijn was daaraan ondergeschikt. Dikwijls moest zij zichzelf geweld aandoen om te blijven geloven in de juistheid van de Russische revolutie. Pas toen de alleenheerschappij van Stalin aanving, zag zij in dat het doel niet altijd de middelen heiligt. Zij had hier eerder achter kunnen komen, zoals Rosa Luxemburg, maar ook later,

of zelfs nooit, zoals vele anderen. Uiteindelijk erkende zij dat de marxistische leer in de praktijk uitliep op dogmatisme: "t Is nu de tijd om de weee pijn / der ontgoocheling in ons te overwinnen / ontgoocheling omdat werkelijke dingen / altijd anders dan gedroomde zijn", schreef zij in 1927. Het geworstel met de tegenstelling tussen de zuiverheid van de marxistische leer en pragmatisme getuigt niet van opportunisme, maar is een van de morele dilemma's van de twintigste eeuw, zo betoogt Etty. Met behulp van het religieus getinte ethisch socialisme van de Woodbrookers gaf Holst een nieuwe vorm aan haar idealen, zonder haar vurigheid te verliezen. Met de typering 'halfzachte kwezel' die Ter Braak in deze tijd aan Holst gaf, rekent de biografie voorgoed af. Haar redevoeringen boetten niets aan vurigheid in, wel stonden ze minder in dienst van de marxistische leer. Ook haar andere activiteiten getuigen bepaald niet van kwezeligheid. Holst zette zich in voor de onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië, ze organiseerde allerlei hulpacties voor Rusland en werd daarmee een van de eerste mensenrechtenactivisten. Ook had zij al diverse bijeenkomsten tegen het nationaal-socialisme erop zitten, toen in 1935 Du Perron, vriend en collega van Ter Braak, zijn medewerking verleende aan een antifascistisch congres.

Voorbeeld

Temidden van kopstukken als Kautsky, Rosa Luxemburg, Trotski en Lenin veroverde Holst een plaats in de internationale communistische beweging. Als enige Nederlander nam zij deel aan het Zimmerwald-congres, waarin de basis werd gelegd voor de latere Komintern. Massa's mensen kwamen naar haar redevoeringen luisteren en raakten enthousiast over haar ideeën. Hoe is het mogelijk dat deze bijzondere vrouw tot voor kort nauwelijks vermeld stond in de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging? Deze vraag blijft de lezer tijdens het lezen over de vele activiteiten en de grote waardering die Holst tijdens haar leven te beurt viel, door het hoofd spoken. Aan deze onrechtvaardigheid heeft Etty in ieder geval een einde gemaakt. Met haar biografie plaatst zij een vrouw van betekenis in de 'algemene' geschiedenis. Een voorbeeld voor toekomstige biografen van andere vrouwen die een plaats verdienen in de geschiedschrijving.

Marije Groos

Marije Groos is promovenda moderne letterkunde en redactrice van Historica.

Het persoonlijke wordt politiek

Irene Costera Meijer

HET PERSOONLIJKE WORDT POLITIEK

Feministische bewustwording in Nederland 1965-1980. Het Spinhuis, 1996. ISBN 90 5589 052 9. f 47,50

De slogan 'het persoonlijke is politiek' geldt als de cruciale leuze van de tweede feministische golf. De uitspraak vat kernachtig samen dat eigen ervaringen van vrouwen een politieke betekenis hebben, en vanwege deze betekenis een legitiem uitgangspunt vormen voor feministische theorievorming. Irene Costera Meijer, werkzaam bij de vakgroep Communicatiewetenschap en de werkgroep Vrouwenstudies van de Universiteit van Amsterdam, constateert in haar dissertatie dat tot nu toe het historische karakter van de relatie van vrouwen tot hun eigen ervaringen onderbelicht gebleven is. De 'feministische bewustwording', dat wil zeggen de veranderende relatie van vrouwen tot zichzelf, is nauwelijks als *historisch proces* geanalyseerd. Voorzover dat wel gedaan is, worden ervaringen volgens haar gereduceerd tot gevolgen van maatschappelijke ontwikkelingen dan wel als bepalend gezien voor de loop van de geschiedenis. Het gaat Meijer er in haar boek om het proces van bewustwording in zijn historische context te plaatsen. Dit proces omvatte volgens haar een historisch veranderende reflectie van feministes op hun verhouding tot zichzelf, vrouw-zijn en vrouwen, man-zijn en mannen. Anders gezegd: Meijer analyseert de veranderende wijze waarop feministes in de jaren 1965-1980 over zichzelf en andere vrouwen en mannen schreven.

De methode waarmee zij deze analyse verricht is een historiserende. Gebeurtenissen, als bijvoorbeeld de publikatie van Joke Smits' artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' of het optreden van MVM en Dolle Mina, worden in hun historische contexten geplaatst. Daarbij gaat het steeds om teksten. Meijer analyseert feministische teksten in een context van andere teksten, die tezamen gestalte geven aan een maatschappelijk debat. Langs deze weg bespreekt *Het persoonlijke wordt politiek* achtereenvolgens de grote momenten van de tweede feministische golf en de meest spraakmakende debatten en conflicten, te beginnen met het nieuwe feminisme van Joke Kool-Smit. Vervolgens wordt aandacht besteed aan het in 1968 opgerichte Man Vrouw Maatschappij (MVM) en de seksuele revolutie van Dolle Mina. MVM wordt door Meijer geschetst als een elitaire groep van deskundigen, met een 'politiek

correcte' manier van presentatie die aanvankelijk weinig steun vond in de vrouwenbeweging. Dolle Mina daarentegen oogstte meteen succes, mede dankzij zijn 'politiek koket' optreden en provocerende woordkeus - als bijvoorbeeld de term 'huisvrouwenproletariaat'. Dankzij de acties van Dolle Mina wordt vrouwenemancipatie sindsdien serieus genomen, aldus Meijer. Vervolgens wordt beschreven hoe op diverse fronten debatten en conflicten losbreken. Onder meer vindt debat plaats over wat emancipatie is, over de betekenis van begrippen als 'seks' en 'klasse', over de wijze waarop de 'vrouwenstrijd' gevoerd moet worden en wat de ideologische onderbouwing daarvan dan wel moet zijn. Voorts komen vragen naar voren als wat prioriteit dient te zijn: is dat persoonlijke bevrijding, of veeleer politiek activisme dan wel een combinatie van beide? In 1971 komt naast MVM en Dolle Mina het radicaal-feminisme op, waarin de noodzaak tot het uitsluiten van de mannen wordt benadrukt, willen vrouwen zichzelf weer leren kennen. Het zijn immers de mannen die vrouwen onzelfstandig en onafhankelijk hebben gemaakt. Het radicaal-feminisme en de daaruit ontstane actiegroep Paarse September brengen thema's als liefde en heteroseksualiteit aan het licht. Vrouwen die zich in seksueel opzicht op mannen richten wordt aanpassingsgedrag verweten en gebrek en radicaliteit. Homoseksualiteit wordt aldus de enige politieke keuze voor vrouwen die het werkelijk menen met hun feminisme. Ook de conflicten die uit deze positiebepaling voortkomen worden door Meijer geanalyseerd. Zij eindigt haar boek met de feministische betekenis van ervaringsverhalen, met als hoogtepunt de publikatie van Anja Meulenbelts 'De schaamte voorbij' in 1976. Deze bestseller vormde een van de meest bekende 'ervaringsboeken' uit de eindjaren '70. In het boek staat het proces van bewustwording als zodanig centraal. Rond 1980 ziet Meijer aan het permanente proces van bewustwording en politisering een einde komen.

De grote vraag is natuurlijk of Meijer in haar opzet van historiserende contextualisering is geslaagd. Naar mijn mening is dat wel het geval. Meijer geeft met haar analyse aan dat de tweede feministische golf niet op zichzelf staat en zowel elementen van continuïteit als vernieuwing omvat. Terwijl uit literatuur bijvoorbeeld soms de indruk ontstaat dat de tweede feministische golf zich in 1967 plotsklaps aandienende als een op zichzelf staand fenomeen, toont Meijer aan dat Joke Smit's opvattingen niet uit de lucht kwamen vallen. Meijer laat zien hoe Smit voortbouwt op eerdere teksten (Trimbos, Buytendijk, De Waal, Friedan, De Beauvoir), maar ook in welke zin zij ten opzichte van die teksten vernieuwende gedachten tentoonspreekt. Het nieuwe van Smit bevond

zich met name in het subjectieve uitgangspunt van de eigen ervaringen en het privéleven van vrouwen en tegelijkertijd in de concrete oproep tot democratisering en maatschappelijke verandering. Dit waren nieuwe toevoegingen aan een al bestaande context van denken. Meijers historiserende benadering maakt het proces van bewustwording dat zich in diverse stadia tussen 1965 en 1980 voltrok breed inzichtelijk. Zeker geldt dit voor jongere historicae, die deze jaren alleen maar van horen zeggen kennen - in tegenstelling tot de 'ouderen' onder ons die de tweede feministische golf soms zelf actief mee hebben vorm gegeven.

Hiermee dient zich dan ook gelijk het punt aan, waarop Meijer in haar opzet niet is geslaagd, namelijk dat van de distantie, c.q. de betrokkenheid. Vooral in het tweede deel van het boek krijgt de lezer de indruk dat Meijers eigen ervaringen in de beschreven periode haar interpretatie van het gebeurde inkleuren en dat er te weinig distantie is betracht. Men zou Meijer persoonlijk moeten kennen om dit goed te kunnen inschatten, maar als lezer krijg je toch regelmatig het gevoel dat de auteur zelf onzichtbaar in het verhaal aanwezig is. Vandaar ook, dat de kritische noot van Bernadette de Wit bij *Het persoonlijke wordt politiek* in het *Historisch Nieuwsblad* van maart 1997 naar mijn mening wel enigszins terecht is. Deze 'critica van de tweede feministische golf' en 'lustfeministe' De Wit stelt daar dat Meijer meer afstand had moeten nemen en teveel een 'rozig, zoetig beeld van de vrouwenbeweging' schetst. Meijer gaat volgens haar bovendien snel de mist in, omdat ze over 'de ontsporing van het feminisme' in de Paarse September beweging en bij De Bonte Was 'niks te zeggen heeft'. Ook andere tijdgenoten, als onder meer Hedy d'Ancona reageren in het desbetreffende (m.i. behoorlijk slechte) artikel niet al te lief op *Het persoonlijke wordt politiek*. Aan de kritiek van tijdgenoten staat recent contemporaine geschiedschrijving altijd bloot. Toch stelt de waarneming van tijdgenoten scherp de vraag naar de objectiviteit van het onderzoek. Meijer is op dit punt niet helemaal onbekritiseerbaar. Op enkele andere punten deel ik de mening van Bernadette de Wit echter geenszins: Meijer kan wel schrijven, heeft humor en haar boek is geen 'godgeklagd schandaal'. Dankzij *Het persoonlijke wordt politiek* is de tweede feministische golf als een historisch proces van bewustwording van vrouwen in de context van de tijd tot op zekere hoogte zondermeer inzichtelijk gemaakt.

Hillie van de Streek

Hillie van de Streek is als wetenschappelijk projectleider verbonden aan de Stichting IJsselacademie te Kampen en is redactrice van Historica.

Zaad der Middeleeuwen:

Galiene forever!

Vilan van de Loo

Red. Corrie van Eijl, Myriam Everhard, Marieke Hellema e.a.
HET ZAAD DER MIDDELEEUVEN
(Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 16)
 Amsterdam: Stichting beheer IISG,
 1996. Prijs: f 34,50

*Op hare bedde es si saen geeaan.
 Si was met groten sere bevaen;
 Si scaemde hare utermaten sere
 Dat si op minne ten jonchere
 Ginc, diese haer ontseit heft.
 Hare rouwet sere datsi left.
 Si hilt hare selven over quaat
 Dat si noit dede die overdaet.*
 (Vers 1515-1522)

Galiene, om wie het hier gaat, ligt wanhopig op bed en wou dat ze nooit gedaan had wat ze deed: midden in de nacht naar Ferguut gaan om hem haar liefde aan te bieden. Achteraf beseft de arme vrouw hoe onfatsoenlijk haar gedrag was, maar dan is het natuurlijk te laat. Fantaseren over doodgaan kan troostend wezen, maar lost de situatie niet op. In *Het zaad der Middeleeuwen*, het voorlaatste Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis, gaan Orlanda Lie en Dieuwke van der Poel nader in op het levensverhaal van Galiene, zoals dat werd opgetekend in de Middelnederlandse Arthurroman Ferguut. Het bijzondere van hun artikel is dat ze een afwijkende en overtuigende interpretatie geven. Beweerden eerdere interpreters dat Galiene zich profileerde als eerloze vrouw, zij komen tot een tegengestelde conclusie. Hoe zij dat doen, berust op een ‘tegendraads’ lezing van de roman en op een behoorlijke dosis gezond verstand. Dit andere gebruik van bronnenmateriaal is een rode draad in het 16de Jaarboek. Het idee dat de manier van kijken een bepaalde waarheid produceert, die vervolgens wordt gepresenteerd als de Absolute Werkelijkheid, is bekend. Boeken als *De lust tot lezen* (1988) of *De canon onder vuur* (1991) wezen op de invloed van het perspectief. Toch is het onthutsend te merken dat via dit principe nog zoveel andere informatie uit dezelfde bron geput kan worden. Zoals de redactie het puntig formuleert: “Nog te zeer klincken duffe ideeën over de zogenaamd inherente eigenschappen van vrouwen en mannen door in de middeleeuwse studies en worden zij geschreven vanuit een (hetero-)seksistisch perspectief, zonder dat dit expliciet wordt vermeld of men zich ervan bewust lijkt.” De opgenomen artikelen bewijzen dat het anders kan en dat het de moeite waard is weinig gebruikte bronnen aan te boren of andere op een nieuwe wijze te benaderen.

Borsten

Zo wijst Wybren Scheepsma op het grote belang dat zusterboeken in de Moderne Devotie hadden. In deze boeken werden de levens van zusters opgetekend door hun medezusters. Ze geven een indruk van normen en bieden een kijkje in het dagelijks leven van deze zusters. En daardoor wordt meer

begrip van de Moderne Devotie verkregen, want daarvan maakten ongeveer drie keer zoveel vrouwen als mannen deel uit. Mathilde van Dijk gaat nader in op de martelingen van de heilige Barbara, wier borsten stukje bij beetje met stompe messen werden afgesneden waarna de wonden met gloeiend ijzer werden dichtgeschroeid, dit om het lijden te verzwaren en te verlengen. Barbara was een favoriete heilige van de nonnen in het birgittinessen klooster Coudewater, waar het verhaal rond 1450 werd genoteerd. Juist uit de passages over het brute snijwerk -Barbara moest nog meer ondergaan- kon een birgittines troostrijke boodschappen destilleren: “Vrouwen kunnen net als Christus met hun lichaam mensen voeden. Vrouwen voeden kinderen met melk uit hun borst; Christus voedt zijn kinderen met zijn vlees en bloed tijdens de eucharistie (...) In de geestelijke literatuur worden borsten niet als erotisch object, maar als voedselverschaffers voorgesteld.” Anneke B. Mulder-Bakker gaat in op het ‘recht van spreken’ van Johanna van Valois, gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen (circa 1297-1353). De gravin was wat Anja Petrakopoulos een Lichtend Voorbeeld zou noemen: een vrouw die prestaties levert in een leidende, creatieve en belangrijke positie. De keerzijde, de Donkere Dagen, past eveneens in het verhaal want ook de gravin functioneerde binnen een systeem van beperking en beteugeling. Naast deze en andere artikelen biedt het Jaarboek ook een verrassing. Een aantal bladzijden bevat foto’s van Diana Blok en mejuffrouw C. Tollens. Zij verbeelden hun associaties bij de Middeleeuwen. Het is even slikken om de soms buitengewoon vleselijke afbeeldingen te zien, maar het merendeel sluit wonderwel aan op de bundel, al is dit uiteraard een persoonlijke beleving.

Prioriteiten

Maar nog even terug naar Galiene, die nog steeds een smoezelige reputatie heeft. Zij biedt een relatief vreemde man haar liefde aan, blijft ook nadat hij haar grof heeft afgewezen jaren naar hem hunkeren (toen heette dat ‘standvastigheid’, tegenwoordig verwijzen we haar naar een Robin Norwood-praetgroep) en bevindt zich uiteindelijk als aantrekkelijke single met grootgrondbezit in een uiterst kwetsbare positie. Wat te doen? Het antwoord ligt voor de hand: een ‘voget’ (voogd) aanschaffen, die haar land kan beheren. Via de klassieke methode -ze belooft met de winnaar van een toernooi te trouwen- komt ze uiteindelijk weer oog in oog te staan met Ferguut. Galiene heeft zich bewezen als standvastige, hoofse vrouw, bewijzen de auteurs van het artikel. Juist door haar schaamte, want een del kent die emotie niet, en ook door haar keuzes, want een dame van eer kent haar prioriteiten. Zo ‘tegendraads’ kunnen lezen is wat mij betreft een uitstekend voorbeeld van het vele goeds dat dit Jaarboek te bieden heeft.

Vertaling fragment:

Op haar bed is ze spoedig gaan liggen./ Ze was bevangen door een groot verdriet./Ze schaamde zich heel erg./ dat ze op hoop van liefde naar de jongeman/ gegaan was die haar zijn liefde geweigerd heeft./ Ze vond zichzelf verdorven/ omdat ze ooit de ongepaste daad deed./

Vilan van de Loo is neerlandica en redactrice van *Historica*.

Geld en Goed:

“en ik die altijd meende, dat de man het geld moest hebben”

Vilan van de Loo

Red. Corrie van Eijl e.a.
GELD EN GOED
 (Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis
 17) Amsterdam, Stichting Beheer IISG,
 1997.
 ISBN 90-6861-132-1. f 34,50.

Mijn eerste duidelijke les over vrouwen en geld leerde ik uit afleveringen van de soap *Dynasty*. Globaal waren er twee scenario's, zo bleek. Ofwel een vrouw had geen eigen geld, trouwde met een rijke man en specialiseerde zich in paardrijden en zijn-vrouw-zijn. Dat was aanbevelenswaardig, want de blonde Krystle werd hierdoor geportretteerd als the good girl. Haar tegenhanger was de donkerharige Alexis: slecht, maar wel zelfstandig en in het bezit van eigen bedrijf en kapitaal. Ontegengesteld een veel spannender bestaan, ook al omdat zij een minnaar aan- en afschafte alsof het een nieuw paar schoenen gold. Wat ik uit *Dynasty* leerde, was een oude waarheid: vrouwen en geld vormen een interessante combinatie. Tijdens het lezen van het 17de Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis *Geld en Goed* werd mij dat idee herhaaldelijk onder ogen gebracht. Slechts twee vragen waren het uitgangspunt voor de bundel artikelen: “hoe kwamen vrouwen aan kapitaal en wat deden ze ermee?”

Eene illusie

Dit vragenpaar blijkt op uiteenlopende manieren beantwoord te kunnen worden. Al in het voorwoord maakt de redactie melding van kapitaalverwerving via het huwelijk, erfrecht, zelfstandig ondernemerschap en diefstal. Zo geeft sociologe Ali de Regt in een uitgebreid artikel over huwelijk en geld een overzicht van veranderingen in de vermogenspositie van getrouwde vrouwen. Wie denkt dat we sinds lang in verlichte tijden leven, komt bedrogen uit: pas sinds dertig jaar mag een getrouwde vrouw over haar eigen vermogen beschikken en is haar juridische positie op dat gebied gelijkwaardig aan die van mannen. Mirjam E. Wagter gaat in op de interessante levensgeschiedenis van Jonkvrouw Adriana Wilhelmina van Andringa de Kempenaer (1858-1926). Als jong meisje ontdekte Adriana dat niet alleen mannen, maar ook vrouwen geld konden bezitten: “Dus pa was niet rijk geweest en ma wel? Dus daarom ook was oom Hendrik niet rijk en tante Cateau evenmin? - en ik die altijd meende, dat de man het geld moest hebben; ik was er bepaald van onder den indruk en al zei ik het aan niemand, 't was scheen of ik eens eene illusie verloren had.” Toen zij later als weduwe zelf ‘het geld’ had, ging zij daar met dédain mee om. Dan was Wilhelmina Drucker anders, toont Myriam Everard aan. In een testament (niet het laatste) dat deze bijzondere vrouw bij notaris Pollones deponeerde, blijkt dat zij de financiële zelfstandigheid van vrouwen zeer belangrijk achtte. Naast een aantal andere beschikkingen laat zij het Louise- en Minnafonds stichten, dat jonge meisjes in staat stelt een vak te leren. Naast deze en andere artikelen bevat *Geld en Goed* een essay van Margo Brouns over ‘Sekse en geld: debat over functiewaardering’, kritische bronnenstudies en zoals altijd een biblio-

grafisch overzicht van vrouwengeschiedenis in het vaktijdschrift in het jaar 1996.

Vooroordelen

De suggestie dat het bezit van geld en goed niets goeds doet voor een vrouw, wordt prettig tegengewerkt door Dineke Stam en Henriëtte Lakmaker in ‘Elisabeth Otter-Knoll (1818-1900)’. Zij herinterpreteren bronnen en vergelijken hun analyse met het beeld dat van haar werd gegeven in het jubileumboek van de Elisabeth Otter-Knoll Stichting (1987). Auteur Chris van der Heijden tekent Elisabeth met alle vooroordelen rondom rijke vrouwen: zij vertoonde, meende hij, praalzucht, ijdelheid, ziekelijke bemoeizucht, hardvochtigheid en was natuurlijk ook eenzaam en voortdurend op zoek naar een geschikte man. Stam en Lakmaker presenteren een ander beeld, waarna Van der Heijden pijnlijk in zijn hemd staat. Om één voorbeeld te noemen: Elisabeth trouwde drie keer. Door dat te noemen, raken de auteurs een thema aan dat ik helaas miste in dit verder veelzijdige Jaarboek: heel graag had ik gelezen over ‘vrouwelijkheid’, erotiek en geld, en op welke manieren schoonheid met rijkdom samenhang. Wanneer werd bijvoorbeeld de eerste miss-verkiezing gehouden en hoe beïnvloedde dat het leven van de winnares? Elisabeth deed meer dan trouwen; zij was een uitmuntende zakenvrouw die veel winst maakte op onder meer beleggingen in huizen, aandelen, effecten en obligaties. Ze maakte heerlijke reizen, voelde zich vermoedelijk verbonden met de vrouwenbeweging, bleek actief in zaken en liet ten slotte bij haar dood een kapitaal achter van 2 miljoen 339 duizend gulden. Haar enige erfgenaam was een op te richten stichting, die onder speciale voorwaarden inwoning en een toelage zou verschaffen aan oudere ‘beschaafde’ vrouwen. Dat gebeurde wel meer in die tijd, maar Van der Heijden noemt het een ‘neurotische drang om dat geld in iets om te zetten dat voor het nageslacht waardevol zou zijn.’

Het is zonder meer een spannend thema, geld en goed, en dat het duizend facetten heeft, is duidelijk. Het jaarboek biedt er een klein aantal van, en dat betekent vanzelfsprekend dat er veel blijven liggen. Misschien was het handiger geweest dit brede thema op te splitsen in een aantal kleinere thema's, zoals bezit en lichamelijkheid of rijke vaderlandse heldinnen. Nu ligt het accent wat te veel op case studies die, hoe boeiend de mees- te ook zijn, toch maar een klein tipje van de sluier oplichten.

Vilan van de Loo is neerlandica en redactrice van *Historica*.

Rectificatie

In het februarinummer van *Historica* staat vermeld op p. 15 (mededelingen op de Alg. ledenevergadering) dat Josien Blok een baan heeft gekregen als ud bij de sectie Oude Geschiedenis van de UU. Dit is onjuist: Zij is wel verbonden aan deze sectie, maar niet als ud vrouwengeschiedenis. Het is een ‘algemene taak’ zonder oormerking voor vrouwengeschiedenis.

Boeken in 't kort

Joke J. Hermsen (red.)
HET DENKEN VAN DE ANDER.
PROEVE VAN EEN VROUWELIJKE
IDEEËNGESCHIEDENIS
Kok Agora, Kampen, 1997. f 49,90

Historische, sociaal-ethische en wijsgerige perspectieven op het werk van vrouwelijke denkers sinds de zeventiende eeuw staan centraal. Dit boek wil niet alleen de gaten opvullen die historici voor wat betreft het werk van vrouwelijke auteurs hebben laten vallen, het wil ook een bijdrage leveren aan de contemporaine discussies over de ander. In het eerste deel komen verschillende vrouwelijke denkers aan bod, die de problematiek van de verhouding ik/ander vanuit een sociaal-politiek en ethisch perspectief hebben belicht. Literaire filosofen, denkende dichters verbinden het thema van de ander vaak met het gezelschap van Eros, zo blijkt uit het tweede deel. In het laatste deel komen vooral twintigste-eeuwse denkers aan bod, van wie het denken cirkelt rondom de begrippen alteriteit, pluraliteit en (seksuele) differentie.

Karin Johannisson
HET DUISTERE CONTINENT.
DOKTERS EN VROUWEN IN
HET FIN-DE-SIÈCLE
Van Gennep, Amsterdam. f 54,90

Dit boek gaat over de vrouw en de geneeskunde, over beelden van het lichaam, de biologie en de ziekten van de vrouw. Het zwaartepunt ligt op de decennia rond 1900, een periode die werd gekenmerkt door sterke innerlijke spanningen en een intensieve medicalisering van het vrouwelijk lichaam. De auteur gaat uit van het besef dat definities van gezondheid en ziekte, van mannelijk en vrouwelijk, sociale constructies zijn en geen natuurlijke waarheden. Vanuit historisch oogpunt bekeken blijkt vrouwelijke ziekelijkheid het resultaat van een sociale en medische werkelijkheid.

Toos Streng
GESCHAPEN OM TE SCHEPPEN?
OPVATTINGEN OVER VROUWEN
EN SCHRIJVERSCHAP IN
NEDERLAND, 1815-1860
Amsterdam University Press,
Amsterdam, 1997. f 35,00

In *Geschapen om te scheppen?* beschrijft Toos Streng de negentiende-eeuwse opvattingen over vrouwen die

het schrijverspad op wilden. "Hoe geleerder, hoe verkeerder", luidde het oordeel van velen. Vooral na de verschillende revoluties en maatschappelijke onlusten in Europa halverwege de eeuw, verlangde men naar rust en duidelijkheid, ook in de relatie man-vrouw. De plaats van de vrouw was in het huis en zij moest zich dan ook 'huiselijk' gedragen. En ging ze toch schrijven, dan moest ze zich beperken tot typisch 'vrouwelijke' onderwerpen, ontleend aan het dagelijks leven. Gaven vrouwen toe aan dit ideaalbeeld, of verzetten zij zich ertegen? Vele citaten geven een beeld van de discussie over vrouwen en schrijverschap. Streng verbindt deze discussie met het algemene vrouwbeeld in deze jaren en met de discussie over het recht van vrouwen op scholing.

Els Kloek (red.)
KUNSTENARESSEN IN
DE REPUBLIEK
Verloren, Hilversum, 1997 (dec.).
f30,00

In deze bundel wordt een beeld geschetst van de carrières en levensloop van kunstenaresses die geen internationale faam genieten. Toch zijn er velen geweest. Uit onderzoek blijkt dat schilderende vrouwen vooral te vinden zijn binnen de eigen familie. Om een kind op te laten leiden tot vol-leerd schilder, moesten ouders jarenlang leergeld betalen. Voor een dochter werd meestal niet zoveel geld uitgegeven. Daarom kregen talentvolle meisjes een (gratis) opleiding van hun vader, oom of broer en werkten laten in zijn atelier, meestal onder zijn naam.

Margret Wertheim
DE BROEK VAN PYTHAGORAS.
GOD, FYSICA EN DE STRIJD
TUSSEN DE SEKSEN
Anthos, Amsterdam, 1997. f 39,90

Wertheim beschrijft de sociale en culturele geschiedenis van de fysica en laat zien dat natuurkunde vanaf het begin een door mannen beheerste wetenschap is. Eeuwenlang is de natuurkunde nauw verbonden met de instituten van het christelijk geloof en als gevolg daarvan gesloten voor vrouwen. Zij illustreert dit met veel feitenmateriaal over het leven en werk van zowel mannelijke als vrouwelijke natuurkundigen.

Marina Warner
DE ENIGE ONDER DE VROUWEN
Pandora, 1997. f 17,50

Warner zoekt naar de oorsprong van de Mariaverering. Cultuurhistorische studie over het beeld van de vrouw in de christelijke wereld.

Emma Donoghue
EEN KUS VOOR DE HEKS
Atlas, Amsterdam, 1997. f 39,90

Emma Donoghue herschreef in *Een kus voor de heks* de sprookjesanon. Zij koos de sprookjes met een vrouwelijke hoofdpersoon en schonk de sprookjesmeisjes een karakter, een wil en een motivatie tot handelen: vanzelfsprekende eigenschappen die zij in klassieke versies ontbeerden.

Marilyn Yalom
GESCHIEDENIS VAN DE BORST.
WESTERSE BEELDVORMING
DOOR DE EEUWEN HEEN
De Kern, 1997. f69,90

Hoe hebben opvattingen over de vrouwenborst zich in de westerse cultuur ontwikkeld? Hoe mannen door de eeuwen heen over borsten dachten leidt Yalom af uit kunst, literatuur, psychologie, religie en politiek. Wat vrouwen zelf denken wordt pas laat in de twintigste eeuw duidelijk. De elementaire vraag van Yaloms zoektocht luidde: van wie is de borst het bezit? Behoort de borst toe aan de baby, aan de man of aan de medische stand?

Vefie Poels
VROUWEN VAN HET GROTE
MISSIEUUR
Geschiedenis van de Missiezusters
van Asten vanaf 1913
KDC-Scriptareeks nr.9, KDC
Nijmegen, tel. 024-3612412. f 25,00

Na de oprichting van de congregatie van de Missiezusters Franciscanessen van de H. Antonius in 1913, beter bekend als de Missiezusters van Asten, bleek voldoende belangstelling onder de Nederlandse katholieke vrouwen om in te treden in de nieuwe missiecongregatie. In haar hoogtijdagen telde de congregatie ongeveer 250 leden. Poels beschrijft de activiteiten van deze betrokken en hartelijke zusters die actief waren, op bijna alle continenten.

Zonneke Matthée

Projecten 100-jarige herdenking nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1998

Geactualiseerd door de VVG per 15-9-1997. Voor informatie, correctie en aanvullingen van de historische projecten graag reacties naar het VVG-bestuur (zie colofon). Een e-mail sturen is ook mogelijk: m.grever@let.kun.nl of esther.captain@let.ruu.nl

■ **Organisator: Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV)**

Contactpersoon: Joke Blom 020-6650820

Activiteiten:

- * Historische expositie over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898. Opening: 21 maart 1998. Duur: t/m december.
- * Informatieverzorging rondom alle activiteiten in 1998, ook op Internet.
- * Speciale tentoonstellingsagenda 1898-1998 door Hieke Jans en Toos van Aken.

■ **Organisator: Nederlandse Vrouwenraad (NVR)**

Contactpersoon: Jannetje Bruins-de Graaf 070-3469304

Activiteit: Slotmanifestatie 1898-1998 met congressen, informatiemarkt en expositie: '100 jaar Vrouw en Werk. Wie is er niet groot mee geworden?' op 20 en 21 november 1998, RAI te Amsterdam.

■ **Organisator: Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG)**

Contactpersoon: Maria Grever 024-3615761 en Anneke Linders 020-6723263

Activiteiten:

- * Coördinatie historische projecten over de Tentoonstelling
- * VVG-conferentie 'Een Vaderland voor Vrouwen? De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 herdacht' op 24 oktober 1998, IIAV te Amsterdam.
- * Redactie *Historica*: Extra 4e themanummer over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898

■ **Organisator: Commissie Vrouwengeschiedenis van de Vereniging van docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN)**

Contactpersoon: Janneke Riksen en Marianne Zewald 023-5283325

Activiteit: Lesmateriaal over vrouwenarbeid 1898-1998 voor het voortgezet onderwijs en studenten geschiedenis aan de lerarenopleidingen in de vorm van een rijk geïllustreerd katern.

■ **Organisator: VPRO-radio**

Contactpersoon: Kiki Amsberg 035-6712303

Activiteit: enkele reportages over de Nationale Tentoonstelling in 1898 voor het programma 'Onvoltooid Verleden Tijd' op radio-1, zondag 10.00-12.00 uur.

■ **Organisator: Amsterdam Historisch Museum**

Contactpersoon: Klara Brinkgreve en Annemarie de Wildt 020-5231822

Activiteit: Expositie 'Beroep: huisvrouw 1898-1998', Opening: **8 maart 1998**. Duur: t/m 28 juni.

■ **Organisator: Politiemuseum Apeldoorn i.s.m. studenten vrouwengeschiedenis Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN)**

Contactpersoon: Annemiek van der Veen 055-5430691

Activiteiten:

- * Tentoonstelling 'Zij de politie. Honderd jaar vrouwen bij de politie'. Opening: **1 mei 1998**. Duur: t/m 22 november.
- * Historische studie over hetzelfde onderwerp door Nelleke Manneke
- * Catalogus en lesmateriaal.

■ **Organisator: SISWO (Instituut voor Maatschappijwetenschappen)**

Contactpersoon: Carolien Bouw 020-5270638

Activiteit: Landelijk congres 'Vrouwenstudies en vrouwenkwesties', op **12 juni 1998** te Amsterdam.

■ **Organisator: KUN en Universiteit Utrecht (UU)**

Contactpersoon: Maria Grever en Berteke Waaldijk

Activiteit: Geïllustreerd historisch-wetenschappelijk boek *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Presentatie: tijdens de slotmanifestatie van de NVR op 20 november 1998.

■ **Organisator: Landbouwwuniversiteit Wageningen (LUW) Wageningse Werkgroep Vrouw en Arbeid '1898-1998' (WWVA)**

Coördinatiegroep mbt landbouw en platteland

Voorzitter en contactpersoon: Tilly Jansen (Hoofd Studium Generale (SG)), Gen. Foulkesweg 1, 6703 BG Wageningen; Tel: 0317 483827/482063; Email: Tilly.Jansen@Users.SG.Wau.NL

Activiteiten:

- * Reizende fototentoonstelling met boekje: *Vrouwen over hun arbeid in de agrarische sector, 1898-1998*. Opening: **8 maart 1998**, Wageningen
Initiatief: Dineke van Zwieten (Werkgroep Vrouwen in de Landbouw (WVL)) en Josje Teunissen (SG).
Er wordt samengewerkt met de betreffende vrouwenorganisaties. Uitgangsmateriaal vormt het historisch beeldmateriaal dat vrouwen zelf insturen met een korte motivatie. Hiervoor worden avonden in de afdelingen georganiseerd. Engelstalige tekstborden of folders worden toegevoegd.
- * Ondersteunend historisch scriptie-onderzoek
Initiatief: Maria Litjens (Afd Kennisbemiddeling) en WVL
!!!! Twee studenten gezocht met specialisatie vrouwenstudies/geschiedenis, enig onderzoeks- en liefst interviewervaring die hierover hun eindscriprie willen maken. Studiepunten, begeleiding en vergoedingen worden in overleg geregeld. Svp contact opnemen met Margreet van der Burg (0317 483864) !!!!
De leidende vraag is: Welke veranderingen vonden vrouwen in hun arbeid in de land- en tuinbouw van bijzondere betekenis en hoe hebben zij daar zelf vorm aan gegeven. Naast de bestudering van de bestaande literatuur worden interviews afgenomen voor 'drie-generatie-portretten' die de verstrengeling tussen individuele levens en grotere ontwikkelingslijnen laten zien.
- * Congres 'Gender and Rural Transformations in Europe. Past, Present and Future Prospects' (preliminary title) Eind 1998, Wageningen
Initiatief: Patricia Howard-Borjas, Professor Gender Studies in de Landbouw en Plattelandsontwikkeling en

Margreet van der Burg, Agrarische Geschiedenis, tevens congrescoördinator

Het wordt een vierdaags congres voor ca 300 deelnemers. Binnen verschillende themagebieden worden papersessies, keynote lezingen en panels georganiseerd. Wetenschappers, leiders van organisaties en politieke sleutelfiguren kunnen deelnemen aan 'gemengde' sessies en aan specifieke werkgroepen voor disciplinaire of regionale discussies.

Tegelijkertijd is er een openbaar programma met fototentoonstelling, boerinnenmarkt en film-/documentairecyclus.

*** 8 Maartdag**

Initiatief: Tilly Jansen

De opening van de tentoonstelling wordt opgeluisterd door een forumdiscussie over hetzelfde thema of de verbeelding van agrarische/plattelands-vrouwen in de media.

Andere activiteiten:

* Boerentoneel-productie (WVL en Boerengroep) over actuele thema's rondom het gezinsbedrijf en agrarische vrouwen.

* Videoproduktie (Videoproduktiebedrijf De Mug en WVL) over vrouwen die onder eigen beheer nieuwe activiteiten op de boerderij opzetten.

■ **Organisator: Universiteit van Amsterdam (UvA), Belle van Zuyleninstituut**

Contactpersoon: Barbara van Balen 020-5252119

Activiteiten:

* Symposium over honderd jaar vrouwen in overheidsdienst: 'De overheid: een vrouwvriendelijke werkgever?'

* Symposium en bijbehorende publicatie 'Vrouwen en de zorg voor gezondheid', i.s.m. de Nederlandse Organisatie van Voedvrouwen door Marijke Gijswijt-Hofstra en Rieneke van Daalen.

* Gepopulariseerd boek 'Vrouw en Arbeid in de twintigste eeuw' door Hettie Pott-Buter en Kea Tijdens (red.), i.s.m. vijftien auteurs uit verschillende disciplines.

* Wetenschappelijke studie over vrouwen en arbeid door Tjitske Akkerman.

■ **Organisator: UVA en ASSR**

Contactpersoon: Barbara Henkes en Helma Lutz

Activiteit: congres, boek, filmfestival 'Dienstboden: 1898-1998' met aandacht voor zwarte en migranten dienstbodes voor wetenschappers en journalisten.

■ **Organisator: Rijksuniversiteit Groningen (RUG)**

Contactpersoon:

Activiteit: Tentoonstelling Vrouw en Arbeid in het Universiteitsmuseum te Groningen.

■ **Organisator: Comité Vrouw en Arbeid Haarlem**

Contactpersoon: Jannie Poelstra 020-5254467 of 023-5343513

Activiteiten:

* Tentoonstelling Haarlemse vrouwenportretten over (vak)opleiding en vrouwenarbeid met bijbehorende publicatie. Opening en presentatie: **8 maart 1998**

* Symposium over enkele eeuwen vrouwenarbeid als opstap naar de slotmanifestatie van de NVR

* Lespakketten voor het voortgezet onderwijs en uitvoering Haarlemse scholen.

■ **Organisator: Roermondse Vrouwenraad** i.s.m. het dr. Cuypersmuseum

Contactpersoon: Fien van der Horst 0475-571893

Activiteit: Tentoonstelling over leven en werk van Mathilde Haan (1886-1974). Opening: **8 maart** (onder voorbehoud)

■ **Organisator: Stichting Josine de Bruyn Kops**

Contactpersoon: Karin Baars

Activiteiten:

* publicatie over de beroepspraktijk van vrouwen in de beeldende kunst in de 20e eeuw (zomer 1998)

* tentoonstellingen in diverse Nederlandse musea over vrouwelijke kunstenaars (onder voorbehoud)

Wilhelmina-activiteiten

* Inrichting Nieuwe Kerk in Amsterdam zoals het was tijdens de inhuldiging van koningin Wilhelmina (met palmen en draperieën). Duur: **juni-juli-augustus 1998**.

* Wilhelminatentoonstelling op Paleis 't Loo te Apeldoorn; inculsiel lesbief over koningin Wilhelmina.

* Biografie van koningin Wilhelmina door prof.dr.mr. C. Fasseur. Deel I van de biografie verschijnt rond 1 maart bij uitgeverij Balans.

Medelingen van het VVG-Bestuur

1. De Algemene Ledenvergadering van de VVG vindt plaats op zaterdag **28 maart 1998** op het IIAV te Amsterdam. Aansluitend is er een openbare studiemiddag over 'Vrouwengeschiedenis in kleur'. Op deze dag is er tevens gelegenheid om de historische expositie over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in IIAV-pand te bezichtigen. Het programma van deze dag met de agenda van de ALV wordt z.s.m. bekend gemaakt.
2. I.v.m. de stijging van papierkosten wordt met ingang van 1-1-1998 het abonnementsgeld van *Historica* verhoogd met 2,50 voor particulieren en met 5,- voor instellingen. Particulieren betalen vanaf 1998 f 30,- en instellingen f 40,- per jaar.
3. De Stichting Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis en het VVG-bestuur zijn in overleg om te bekijken hoe elkaars doelen onder meer op het gebied van pr versterkt kunnen worden. Wellicht dat een korting op het Jaarboek voor VVG-leden mogelijk wordt.
4. Aan de faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmusuniversiteit verdwijnen 7 formatieplaatsen met als gevolg dat ontslag dreigt voor alle vrouwelijke historici: Christie Boerdam, Kitty de Leeuw, Marianne Roholl en Loes van der Valk. Daarnaast ziet het er naaruit dat het vak vrouwengeschiedenis wordt opgeheven. Het VVG-bestuur zal in overleg met betrokkenen de situatie aan de EUR bij derden onder de aandacht brengen en hun protesten ondersteunen.
5. 'EEN VADERLAND VOOR VROUWEN? De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 herdacht', dit is de titel van de derde VVG-conferentie die op 24 oktober 1998 georganiseerd wordt op het IIAV. Binnen- en buitenlandse historici, onder wie Marjan Schwegman, Eva Lous, Elsbeth Locher-Scholten, Mineke Bosch en Stefan Dudink zullen in lezingen en workshops spreken en discussieren over enkele thema's die tijdens de Tentoonstelling van 1898 centraal stonden.
6. Het VVG-bestuur feliciteert de redactie van *Historica* met de subsidie van OC&W. In 1998 kunnen vier nummers gepubliceerd worden, waarvan er twee met het docentenblad *Kleio* meegestuurd worden: een themanummer over de vrede van Münster en een themanummer in september over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898. De totale oplage van deze *Historica's* wordt 3500 exemplaren.

Tentoonstellingen

Ongekend Verweer

Met deze reizende tentoonstelling willen het Humanistisch Overleg Mensenrechten (HOM) en het Vrouwenberaad Ontwikkelingssamenwerking het eenzijdige beeld van vrouwen als passieve slachtoffers van oorlogsgeweld nuanceren. De tentoonstelling geeft aan de hand van foto's en persoonlijke verhalen een beeld van de activiteiten van vrouwen in oorlogssituaties, hun betrokkenheid bij geweld en vrede, en de omstandigheden die vrouwen noodzaken om te vluchten. Ook de positie van asielzoeksters komt aan de orde. De tentoonstelling is twee jaar beschikbaar, met een maximale huurtermijn van een maand en kost f 75,00. Informatie: HOM, Winde Evenhuis, tel. 030-2334027.

Heiligen in Nederland

Museum Catharijneconvent in Utrecht, Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag en het Museum voor Religieuze Kunst in Uden schenken in het najaar van 1997 aandacht aan het thema Heiligen in Nederland. In Utrecht staan bedevaarten centraal: voorbeelden: Cunera te Rhenen, Onze Lieve Vrouw van Kevelaer en de Martelaren van Gorcum. In Den Haag: verhalen over heiligen in de Middeleeuwen. In Uden ligt de nadruk op kunstvoorwerpen, ex-voto's en kruiden.

Symposia

Het Sint-Agnesconvent te Kampen en de Moderne Devotie

Het Sint-Agnesconvent in het licht van de beweging van devote vrouwen, de laatmiddeleeuwse kloosterbouw en de vijftiende-eeuwse gebedstraditie.

Organisatie: Stichting IJsselacademie te Kampen i.s.m. het Titus Brandsma Instituut te Nijmegen.

Tijd/plaats: donderdag 27 november 1997, 10.00-17.00 uur, Stadsgehoorzaal, Burgwal 24, Kampen. Inlichtingen en aanmelding: Stichting IJsselacademie, Postbus 244, 8260 AE Kampen, tel. 038-3315235 (mw. Drs. H.J. van de Streek).

Congressen

Narrating Selves and Others: Feminist Theory in Practice

De Universitaire Instelling Antwerpen (UIA) van de Universiteit van Antwerpen en het Centrum voor Vrouwenstudies van de Katholieke Universiteit Nijmegen organiseren gezamenlijk een interdisciplinair congres over het schrijven van (auto)biografieën en (feministische) onder-

zoeksmethoden.

Tijd/plaats: 28 en 29 november 1997, Antwerpen. Inlichtingen: Centrum voor Vrouwenstudies UIA, Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk-Antwerpen. Fax +32 3 8202882. Email: bremsmar@-uia.ua.ac.be.

Second European Social Science History Conference, Amsterdam, 5-7 March 1998

Network: Women/Gender

Session: *Fabrics of Feminism. Comparative analysis of nineteenth century gender discourse.*

The main concern of this session is to compare the nineteenth-century development of gender discourse in Belgium and the Netherlands.

Moderator-Chair-Discussant: Drs. Hans Moors (Amsterdam)

Speakers: Prof. Dr. Eliane Gubin (Brussel) en dr. Mieke Aerts (Maastricht)

Posters: Drs. Valélie Piette (Bruxelles), dr. Mineke van Essen (Groningen), drs. Kaat Wils (Leuven) en dr. Myriam Everard. Information can be obtained from the Conference Internet site at: [HTTP://WWW.IISG.NL/ESSHC](http://WWW.IISG.NL/ESSHC).

The address of the Conference Secretariat is: European Social Sciences History Conference 1998, c/o IISG, Cruquiusweg 31, -1019 AT Amsterdam. Tel. 020-6685866. Fax: 020 6654181.

Email: EESH@IISG.NL.

1999 Berkshire Conference on the History of Women 'Breaking Boundaries'

zal van 4 tot 6 juni 1999 worden gehouden aan de University of Rochester, New York, USA. Het organiserend comité zoekt papers die regionale, disciplinaire grenzen overschrijden; die de traditionele grenzen van academische presentatie te buiten gaan en die innovatieve manieren om materiaal te presenteren en het publiek te betrekken exploreren. Voorstellen moeten voor 31 januari 1998 worden ingezonden. Meer informatie: www.berks.aas.duke.edu

Corporeality, Religion and Gender, 17 tot 19 december 1997

Spreekers: o.m. Carol Christ, Paula Cooley en Rosi Braidotti.

Personalialia

Marijke Huisman (redactie *Historica*) heeft de Johanna W. Naberprijs voor haar scriptie *De vrouw, de vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk. Feminisme en Evolutiedenken in Nederland, 1913-1918* gekregen. VVG-lid **Marijke Gijswijt-Hofstra** is m.i.v. 1 januari 1997 tot hoogleraar sociale en culturele geschiedenis

benoemd aan de Universiteit van Amsterdam (UVA) bij de vakgroep Nieuwe en Theoretische Geschiedenis. Op maandag 27 oktober 1997, 15.00 uur, zal zij haar oratie uitspreken in de Aula van de UVA.

Agneta Fischer is door de Stichting De Beauvoir benoemd tot bijzonder hoogleraar Gender Cultuur en Management, aan de faculteit der Psychologie van de UVA.

L.S. Nencil promoveerde 25 juni j.l. aan de UVA op het proefschrift *Casting identities, gendered enclosures. Women who prostitute in Lima, Peru*.

Marianne de Bruyn (46) - hiervoor pr en marketing van het Rotterdams Maritiem Museum - heeft een eigen bedrijf gestart. Zij doet voor bedrijven en culturele instellingen historisch onderzoek voor jubileumboeken en andere feestelijke uitgaven. Verder organiseert De Bruyn tentoonstellingen. Marianne de Bruyn, Nachtegaallaan 43, 3055 CP Rotterdam, tel. 010-4188599.

Nieuw expertisecentrum

Het Ministerie van OC&W heeft besloten de pilotfase van een nieuw op te richten 'Expertisecentrum Gender en Multiculturaliteit' te financieren. Hierin zullen verschillende partijen op projectmatige basis met elkaar samenwerken. Vooralsnog zullen de Nederlandse Onderzoeksschool Vrouwenstudies (NOV), het IIAV en het Nederlands Genootschap Vrouwenstudies (NGV) de opzet van dit expertisecentrum verder uitwerken.

Onderwijs vrouwenstudies

De nieuwe *NGV-studiegids* is verschenen. De gids bevat een overzicht van cursussen vrouwen- en genderstudies die dit studiejaar worden gegeven aan de Nederlandse universiteiten.

Daarnaast informatie over pré- en postdoctorale cursussen. In lichten: NGV, 030-2531881.

Rectificatie

In het juninummer van *Historica* is een vooraankondiging van het symposium 'Het Sint-Agnesconvent te Kampen en de Moderne Devotie' per abuis op 27 april 1997 gedateerd. Dit moet 27 november 1997 zijn. (zie ook de service-rubriek elders in dit nummer)

Kleurecht Impressie van twee studiemiddagen

Wil ik mezelf als wit, zwart of gekleurd positioneren in publicaties, proefschrift of scriptie? Of zijn er andere manieren mogelijk om kleur te bekennen? En hoe is mijn persoonlijke positie verbonden met de inhoud van mijn onderzoek?

Hoe heb ik mijn onderzoek afgebakend? Heeft die afbakening impliciet of expliciet met kleur te maken? Hebben de centrale concepten in mijn onderzoek met kleurverschil te maken?

Op 11 april en 30 mei zijn deze en andere vragen over 'kleur' in vrouwengeschiedenis intensief besproken op twee studiemiddagen georganiseerd door de VVG onder voorzitterschap van Margreet van der Burg. Deze middagen zijn ontstaan vanuit de Algemene Ledenvergadering, waarin werd aangedrongen op meer aandacht voor kleur binnen de VVG. Op de eerste middag hielden Esther Captain (schrijft proefschrift over het proces van herinnering en verwerkingen van Japanse interneringskampen door vrouwen en mannen), Berteke Waaldijk (UD Vakgroep Vrouwenstudies Letteren UU, schreef proefschrift over de sekse van maatschappelijk werk) en Geertje Mak (uitzendkracht bij voornoemde vakgroep, gepromoveerd op de geschiedenis van 'mannelijke vrouwen' in de negentiende eeuw) een inleiding; Esther Captain vervang Inge Boer, die ziek is. Hieronder volgt van deze middag een korte impressie. De tweede middag was een workshop waar onderzoeksters hun eigen onderzoek presenterden en nader bekeken op kleur. De vruchten daarvan zullen in het voorjaar worden gepresenteerd, als een grootschalig symposium over Vrouwengeschiedenis in Kleur wordt gehouden.

Een vak gevoelig maken

Berteke Waaldijk: "Ik zie er weinig heil in om te zeggen: "Ik als witte vrouw" kan dit of dat niet, of heb zus of zo daarom niet gezien. Ik wil de manier waarop kleur afwezig is en aanwezig is in mijn onderzoek benoemen in een taal die iets met mijn vak te maken heeft. Ik vind namelijk dat ik de discipline van mijn *vak* gevoelig moet maken voor kleur. Kleur moet worden ingebracht in geschiedenis en vrouwengeschiedenis; het gaat niet alleen om een persoonlijk verantwoordelijkheid, of blindheid of schuld. Dat zijn termen die je kunt gebruiken als begin, om je af te gaan vragen wat dat voor consequenties heeft voor je vakkundigheid. Hoe kun je binnen je discipline een taal maken die meer over kleur kan zeggen?"

'Als historica van maatschappelijk werk wil ik graag een geschiedenis geven van de definitie-macht: wie mag bepalen wat een sociaal probleem is. Zo'n vraagstelling maakt het mogelijk op een andere manier naar de kleur van maatschappelijk werk te kijken dan wanneer ik me had afgevraagd welke kleur de objecten van maatschappelijk werk hebben. Je hebt zo namelijk meer oog voor de manier waarop mensen met elkaar in discussie gaan over vragen als: wat is recht op zorg, hoe verdedig je dat, hoe sluit het aan bij zelfhulp, hoe kan zelfhulp veranderen in staatszorg? Bij zulke discussies speelt kleur een rol.

Meer in het algemeen zou je je af moeten vragen: met wat voor soort van vraagstellingen binnen vrouwengeschiedenis is het mogelijk kleur meer te integreren?"

Gekleurde begrippen

Geertje Mak: "Ik kom er steeds meer op uit dat elk onderzoek dat niet alleen een concreet onderwerp en de geschiedenis daarvan bestudeert, maar vooral ook de *conceptualisering* historiseert, mogelijkheden biedt tot nadenken over kleur. Talloze begrippen die fundamenteel zijn voor ons denken zijn mede (om)gevormd in de koloniale geschiedenis. Die geschiedenis kan de vaak impliciet gekleurde inhoud of afbakening van begrippen duidelijk maken. Eigenlijk op precies dezelfde manier waarop je kunt zeggen dat bijvoorbeeld

'politiek' een gender-geladen begrip is, omdat het begrip zich gevormd heeft in een geschiedenis van uitsluiting van vrouwen of vrouwelijkheid eruit, zou je kunnen zeggen dat 'democratie' een gekleurd begrip is.

Anders gezegd: iedereen die vrouwengeschiedenisonderzoek doet zou zich af moeten vragen of en hoe centrale begrippen daarin een gekleurde geschiedenis hebben.'

'Net toen ik bezig was met het schrijven van de inleiding op mijn proefschrift werd er bij de Vakgroep Vrouwenstudies Letteren in Utrecht gepraat over of en hoe je je in publicaties zou moeten positioneren. In mijn proefschrift heb ik de koloniale en antropologische aspecten van het opkomende discours over seksualiteit uitgesloten omdat ik die niet zijdelings af wilde doen. Ergens in mijn inleiding moest ik daar verantwoording voor af moest leggen, maar dat voelde als een soort schuldbekenenis. En dat zinde me niet. Ik wilde geen inleiding schrijven over wat ik niet had gedaan maar over wat me wél had bewogen. Toen ik dat inbracht zei Gloria Wekker: ja maar dat *is* toch wit, wat jou heeft bewogen? Bijvoorbeeld de scheidslijn die ontstaat tussen 'lesbisch' en 'vrouw', of het vastpinnen van een seksuele identiteit, dat is toch een typisch witte geschiedenis? (Wekker promoveerde zelf op een studie naar onder meer 'het lesbische' onder Creoolse vrouwen uit de volksklasse in Paramaribo). En ineens viel wit niet meer per definitie samen met iets waar ik me voor moest verontschuldigen, maar met specifiek, gekleurd, meer van belang voor een bepaalde groep dan voor een andere. En dan wordt het de vraag *hoe* dat specifiek witte eruitziet."

De luxe te kunnen vergeten

Esther Captain: "Het verbaast me soms dat er nog zo vaak gesproken wordt over kleur alsof dat een persoon zou zijn, iets dat door een persoon wordt belichaamd. Zelf ervaar ik kleur als een relationeel en context-gebonden begrip; tussen witte mensen word ik eerder ervaren als gekleurd, tussen zwarten eerder als wit. Het meest Indisch voel ik mij tussen andere Indische mensen, omdat ik mezelf dan in vele en verschillende gedaantes terug zie.

Het hebben van een gemengde afkomst maakt dat je niet in een eenduidige categorie te plaatsen bent, en dat een eenduidige positionering niet mogelijk is. Daarom voel ik soms wrevel over de in mijn ogen soms te eenvoudige manier waarop afstand genomen wordt van een expliciete positionering omdat die 'narcistisch' of 'niet-productief' zou zijn. Sommigen kunnen gemakkelijker hun positie 'vergeten' dan anderen.'

"Kleur' en 'afkomst' zijn mijns inziens veranderlijk, geen vaststaande gegevens; ze variëren al naar gelang de percepties en constructies van anderen en van 'het zelf'. Daartussen vindt bovendien een wisselwerking plaats. Zo kwam ik er door bestudering van historische bronnen achter dat de indeling in het koloniale Indië tussen ofwel Europeanen ofwel Inlander een duidelijk geconstrueerde indeling is. In het Staatsblad van Nederlands Indië uit 1887 vond ik de toekenning van een aanvraag van mijn overgrootvader tot gelijkstelling met Europeanen. Van de ene op de andere dag veranderde hij zo van een 'inlander' in een 'Europeaan', en wel een zogenaamde 'Staatsblad-Europeaan'. Daarom kon mijn oma, een in Indië geboren Chinese, zeggen dat ze Hollandse was."

Symposium Vrouwengeschiedenis in Kleur

Het denken over de manier waarop je kleur kunt betrekken in vrouwengeschiedenis is volop in beweging, daar getuigt bovenstaande impressie hopelijk van. Op het symposium Vrouwengeschiedenis in Kleur zal een breed publiek daar kennis van kunnen nemen en verder over kunnen discussiëren. In de volgende *Historica* wordt dat allemaal uitvoerig aangekondigd.

Geertje Mak